

Fig. 1. Kirken set fra øst med Kongeåen i forgrunden. EN fot. 1985. – *Ostansicht der Kirche mit der Königsau im Vordergrund.*

VILSLEV KIRKE

GØRDING HERRED

Sognet nævnes første gang i kirkelisten i Ribe Olde-moder (midten af 1300'rne), da det var sat til en afgift af 6 skilling sølv (jfr. s. 1020f.).¹ Kirken omtales 1411, 1417 og 1500 som viet S. Nikolaj.² Et *Helligkorsalter* nævnes i en indskrift på en dertil skænket *kalk fra o. 1475-1500 (se inventar).

I senmiddelalderen ses Vilslev sognekald ofte forbundet med stillinger ved Ribe domkirke. Som sog-

nepræst nævnes tidligst Johannes Nielsen, der 1411 tillige var alterpræst ved stiftskirkens S. Jakobs alter.³ 1464 havde en af kannikkerne præstekaldet,⁴ og præsten Maurits Orm var 1509 samtidig vikar ved domkirken, 1518 kannik.⁵ 1672 fik kaldet Hunderup som *anneks*.⁶

Kirken planlagdes 1558 henlagt til bispens embeds-indtægter,⁷ men det skete ikke. 1687 skødede kronen

Vilslev kirke til præsent (førsteborgmester) i Ribe Matthias Worm,⁸ og formentlig før 1697 (jfr. altersølv) kom den til generalløjtnant Frederik Gersdorff til Kærgård (Hunderup sogn), hvorefter den hørte under denne gård til 1786, da sognets beboere købte kirken.⁹ Kirken er overgået til selveje 1. jan. 1915.¹⁰

Sognet, der er fordelt på begge sider af Kongeåens udløb og således ligger både i Nørre- og Sønderjylland, var tidligere stærkt udsat ved stormfloder. Således steg havvandet 1634 til en højde af ca. 2 1/2 alen over kirkens gulv, endnu markeret på et stykke vægpanel (se inventar).¹¹ Natten mellem 16. og 17. okt. 1862 slog lynet ned i tårnet og forårsagede en brand, der kun begrænsedes til tårnet takket være to hjemmевærende sømænd, der under livsfare steg op indvendig og bekæmpede ilden med ophejsede spande.¹²

Sagn. Tårnet står på nordsiden af bygningen for at markere, at kirken er den yderste i Nørrejylland,¹³ og vandet i døbefonten holder sig altid friskt.¹⁴ I kirken stod længe det uforrådne lig af en mand, der havde svoret sin kæreste ikke at ville rådne i sin grav, hvis han svigtede hende, men som dog sveg hende. Liget sank hen til stov, da han fik tilgivelse fra sin afdøde kærestes genfærd.¹⁵ En hollandsk admiral, der faldt i et slag på Kongeåen, skal være begravet i kirken.¹⁶ En genganger skal være nedmanet under en sten i eller uden for våbenhuset, og en helhest og en sort hund tuder for lig på kirkegården.¹⁷

Møntfund. Under restaureringen af kirken 1958 fremkom ved harpning af jord fra koret ialt ni mønter, syv danske, hvoraf den ældste var slået af Kristoffer I i Ribe, samt to nordtyske hulpenninge.¹⁸

Kirken er smukt beliggende i landsbyens søndre udkant umiddelbart nord for Kongeåen og ud til vidtstrakte marskenge mod vest. Det 1938 regulerede åløb var tidligere stærkt snoet og forløb

da tættere på kirkegårdens søndre side. Præstegården ligger nordøst for kirken.

Kirkegården er uregelmæssigt firsidet og har gamle grænser mod syd, øst og nord, mens der mod vest er foretaget en mindre udvidelse o. 1975.¹⁰ Både o. 1865¹⁹ og i forbindelse med udvidelsen er foretaget opfyldning på det lavtliggende terræn.

De fire *indgange* har formentlig alle gammel hæv. Hovedindgangen midt i norddiget har en hvidkalket, *muret portal*, sandsynligvis fra 15-1600'rne, med både køreport, ligporten, og ganglåde. Udvendig, på nordsiden, er begge åbninger falsede, ganglågen dog kun i siderne, indvendig omgives de af vandret overdækkede blændinger. Portalen er tækket med tagtegl, men endnu 1860 nævnes blytag.²⁰ Herudover er mod nord en ganglåde til præstegårdshaven, mod øst en køreport nær nordøsthjørnet og i sydøst en ganglåde, der fører ud til et tidligere spang over Kongeåen, nu en støbt fodgængerbro. Alle tre flankeres af murede piller af røde tegl og med aftrappede overdækninger. Indgangen i sydøst har afløst en endnu 1884 bevaret *fmuret portal* (jfr. fig. 15). Frem til 1876 var alle fodgængerlårerne udstyrede med *tdrejekors* istedet for tremmelåger.¹⁹

Kirkegården omgives af stendiger, der til dels er jorddækkede på indersiden, hvor der tillige er en læplantning af bl.a. elmetræer. 1791 var kirkegården afgrænset af jorddiger og havde da en port foruden tre andre indgange.²¹ 1862 registre-

Fig. 2. Matrikelkort 1:10000. Målt af Tinghuus 1820. – *Katasterkarte, vermessen 1820.*

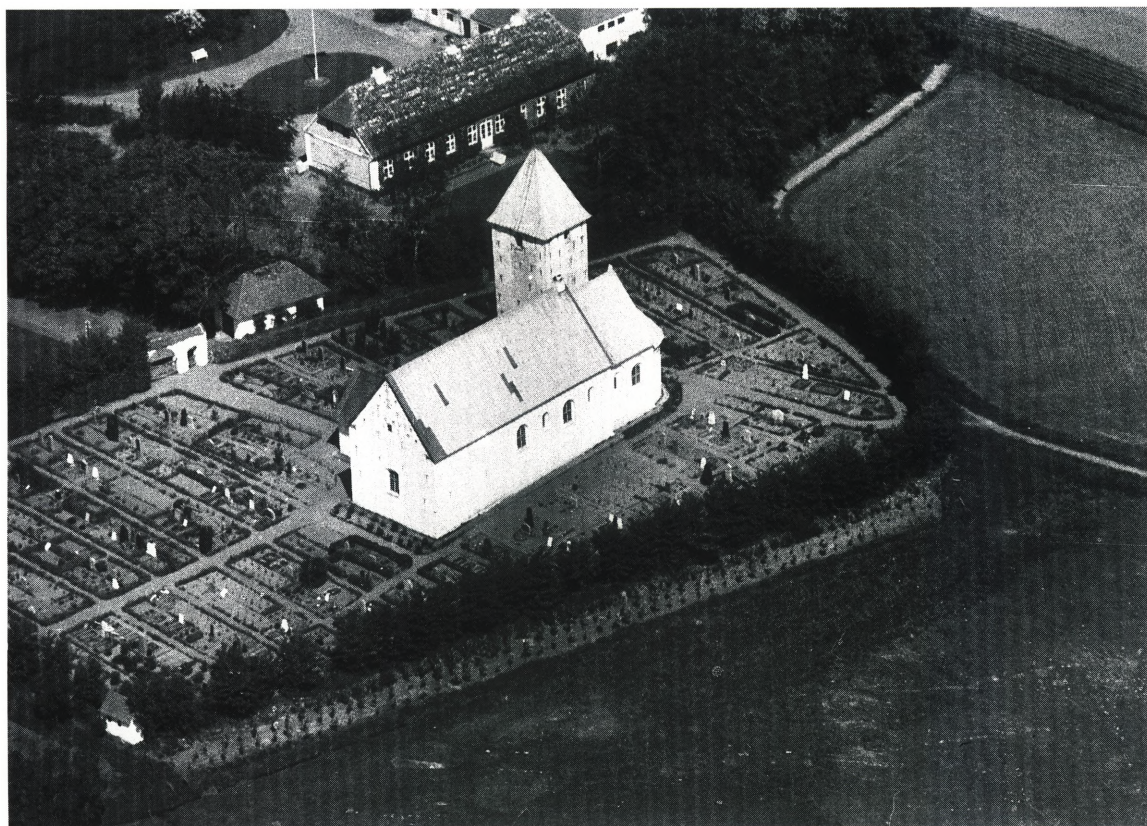

Fig. 3. Luftfotografi af kirken og kirkegården set fra sydvest. Sylvest Jensen fot. 1947. Det kgl. Bibliotek. – *Luftaufnahme von Kirche und P*

redes fire indgange, tre med murede piller og korstræ, ligporten med låge. Kirkegården hegnedes på søndre og østre side med diger af flækkede kampesten, på vestre side af et jorddige og i nord dels af stablet rå kamp, dels et jorddige.¹⁰

En 1938 planlagt ændring af våbenhuset til ligkapel gennemførtes ikke, og istedet opførtes, før 1947 (jfr. fig. 3), det nuværende hvidkalkede *ligkapel* med helvalmet tegltag umiddelbart øst for hovedindgangen.

Kirken omgives af et brolagt *fortov*, der 1958 lagdes som afløsning for ét ældre støbt i beton.

BYGNING

Kirken består af apsis, kor og skib, der er opført o. 1175, samt to senmiddelalderlige tilbygninger: et tårn, der tillige rummer kirkens sakristi, ved korets nordside og et våbenhus ud for norddøren. Orienteringen er omtrent solret.

Bygningen er en af de stateligste repræsentanter for Ribeegnens tufstenskirker. Dens plan er generelt afsat med stor præcision, iøjnefaldende er dog skibets tiltagende bredde, ca. 0,7 m, fra øst mod vest. Den store apsis har centrum i ydre murflugt af østgavlen på koret, der er relativ kort i forhold til bredden.²² Flere detaljer i apsis og kor bærer præg af en »modernisering«, der må have fundet sted relativ kort tid efter kirkens opførelse.²³

Materialer og teknik. Murene hviler på en *granitsokkel* med et let kantet, attisk profil over en langsgående rille (s. 2940, fig. 11). I skibets tre vestligste fag følger soklen det vestover faldende terræn. Ved skibets østhjørner ses over soklen en enkelt granitkvader,²⁴ ligesom det vestligste fag herover har et skifte af glatte kvadre. Murværk iøvrigt er overalt af *vulkansk tuf* i regelmæssige skifter omtrent af tykkelse som en munkesten (8-10 cm). I skibets mure er såvel

Fig. 4. Kirken set fra nordvest. NE fot. 1985. – *Nordwestansicht der Kirche.*

ude som inde registreret skifter af rejste tufkvadre. På indersiden af nordmuren konstateredes det ved restaureringen 1958, at disse skifter indtil i højde med vinduernes sålbænk var lagt et à to skifter højere end byggestilladsets løbebroer (jfr. ndf.), mens de herover var placeret tættere og mere uregelmæssigt. Udvendig ses tilsvarende skifter i dag (jfr. fig. 10) alene omkring norddøren, hvor tufmurværket fremtræder uden puds. Fra tårnets mellemstokværk ses, ligesom tidligere fra våbenhusets loftsrum, at kirkens ydermure stod i blank murværk uden dække af puds og kalk endnu ved opførelsen af disse to tilbygninger.²⁵

I nordvæggen er adskillige bomhuller, der genåbnedes 1958. Det ses heraf, at stilladset havde ialt fem løbebroer,²⁶ og at stolperne i de fire østlige fag var opstillede umiddelbart øst for vinduerne (fig. 9). En del af de tilsvarende huller

på murens yderside var stadig bevarede 1884 (jfr. fig. 8c) og tre ses endnu umiddelbart vest for norddøren.

Midlertidige byggestop. Allerede 1859 registrerede Jacob Helms ca. 0,5 m vest for triumfmuren et tydeligt byggeskel,²⁷ der tillige afspejles af forskelle i korets og skibets arkitektur. Opholdet i byggeriet har formentlig kun været kortvarigt, omend kor og apsis må formodes fuldført inden skibet blev påbegyndt. Små variationer i udformningen af skibets detaljer sandsynliggør, at der også her er mindre tidsforskelle, et forhold der dog kun vanskeligt lader sig fastslå grundet senere om- og skalmuringer af især vestgavlen og sydsidens tre vestligste fag. Forskelle i buefriserne på nordre og søndre langside (jfr. ndf.) antyder, at de to mure ikke er opmuret helt samtidigt, ligesom hele vestenden synes opført for sig.²⁸

Facadeudsmykning. Apsiden underdeles af halvsøjler på svagt fremspringende liséner i fem rundbuede blændingsfelter med falsede stik. I syd afsluttes blændingsrækken af en bred lisén, og en lignende må formodes dækket af det senere tilføjede trappehus i nord. Halvsøjlerne (fig. 12) har attisk profilerede baser med hjørneknopper og bæres hver af en kubusformet plint udsparet i sokkelprofilet. Foroven afsluttes søjlerne af terningkapitæler med forsænkede skjoldfelter. Herover er profilerede dæklplader samt tilsvarende kragbånd på den søndre lisén. De nævnte dele er af granit, mens søjleskafterne er opmurede af tuf. Forneden afsluttes blændingerne med et skråkantled, der har afløst to, endnu 1884 bevarede, spinklere hulkele. Også bueslagene og murværket herover præges af reguleringer; yderste led i buerne er nu retkantet, men registreredes 1884 som afrundet. De nævnte ændringer er formentlig udført i forbindelse med en »udvendig afpudsning« 1896.¹⁹

Korets langmure prydes af to blændinger, der hver overdækkes af et enkelt, rundt bueslag. Hovedparten af nordsiden dækkes af tårnet, men den vestligste del af vestre blænding er synlig, og den øvre del af stikket over den østre ses fra tårnets mellemstokværk.

To *†kragbånd* (fig. 13b), der indtil o. 1900 var bevaret på korets søndre langmur på henholds-

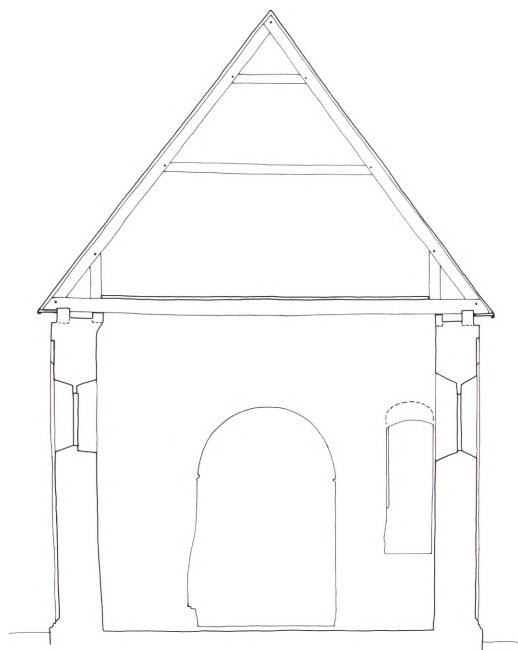

Fig. 6. Tværsnit 1:150. Målt af HeJ 1977 og tegnet af Mogens Vedsø 1995. – *Querschnitt.*

vis midtlisénen og vestre endelisén,²⁹ hidrørte formentlig fra den nævnte modernisering (jfr. ndf.). Båndene var sammensat af tre vandretliggende, spinkle rundstave, hvoraf den midterste sprang en smule frem i forhold til de flankerende. Der er ikke registreret oplysninger om

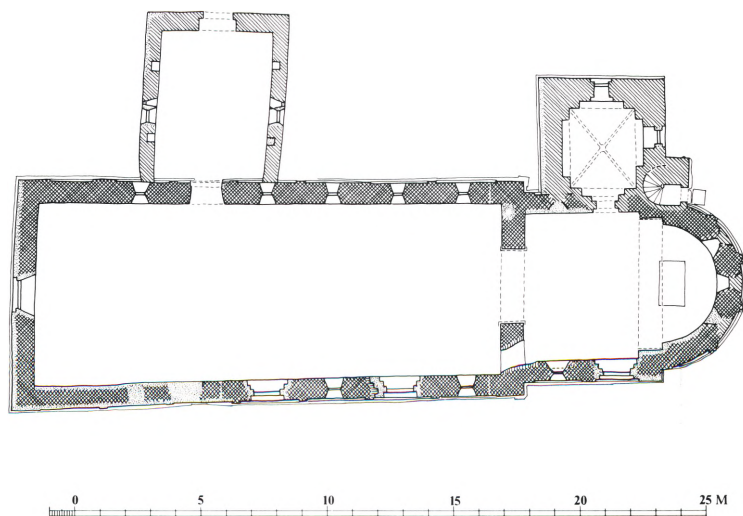

Fig. 5. Grundplan 1:300. Målt af HeJ 1977 og tegnet af Mogens Vedsø 1995. – *Grundriß.*

materialet, men dimensionerne antyder, at kragbåndene må have været udført i tegl. Tykkelsen var ca. 8 cm, og båndet på midtlisénen var udformet i tre stykker, hvoraf det midterste var 23,5-24 cm langt.

Skibets langmure inddeles af smalle liséner i syv blændingsfag, der forneden har et skråkantet led bindig med lisénforsiderne, og foroven afsluttes af rundbuefriser. Udsmykningen af sydsidens tre vestre fag er, sammen med vestgavlens, forsvundet ved en skalmuring 1784.³⁰ Frisen i de fire bevarede blændingsfag har hver fem styltede rundbuer, der bæres af konsoller affasede på alle tre sider; ca. halvdelen af konsollerne er borthuggede.³¹ Buestikkene (fig. 13a) er karakteriserede ved, at inder- og yderside ikke er koncentriske, idet sidstnævnte forløber efter en stigende kurve mod buens top.³² Den nuværende høje placering af den nedre skråkantede afslutning af nordsidens to vestre fag (jfr. fig. 8c) skyldes en ommuring 1845.²⁰ Frisen i denne langmurs blændinger har fire buer i hvert fag – dog undtaget det syvte, der afsluttes af et fladbuestik og herover er en rundbuet, tympanonlignende blænding. Fladbuen er muret af tegl og uden tvivl sekundær, hvilket formentlig tillige gælder udmuringen af rundbuefeltet.

Døre og vinduer. Koret har en nu tilmuret *præstedør* centralt placeret i sydsidens vestre blænding.

Udvendig er den lukket bindigt med facaden, men gav sig endnu 1884 til kende ved en ca. 140 cm bred afbrydelse af granitsoklen (jfr. fig. 8b). Indvendig fremtræder dørstedet som en 28 cm dyb og 120 cm bred blænding (fig. 66) med smigede vanger og et fladt bueslag, der nærmest har karakter af et spærstik. Tilmuringens inder-side er formentlig sammenfaldende med dørens anslag, og dette sammenholdt med den store udvendige bredde angiver, at døren har haft et par ydre false.

Skibets *norddør* i 5. fag fremstår i det store hele velbevaret (fig. 10), blot udvidet i lysningen ved

borthugning af anslagene.³⁴ Den oprindeligt ca. 100 cm brede åbning bryder soklen og afsluttes foroven af et rundbuet stik, der omslutter en tympanonagtig udmuring af tuf; den nuværende hidrører fra en restaurering 1954,³⁵ før denne var feltet – ligeledes sekundært – udmuret med tegl iblandet enkelte tufkvadre.³⁶ Over døren prydes murfladen af et baldakinlignende murfremspring båret af et rundbuet stik koncentrisk med dørens på profilerede konsoller; sidstnævnte er udskåret i en hvid kridtsten. Murfremspringet er foroven afsluttet med en vandret skråkant og prydes af en blænding overdækket af tre noget affladede rundbuer,³⁷ hvoraf den midterste er højest. Buernes stik er muret af sten på fladen og adskilles af konsoller udformet som dem, der bærer langmurenes buefriser; disse, såvel som stikket over midtbuen og en enkelt sten umiddelbart herunder, er af kridt. Halvdelen af det østre stik og den tilknyttede konsol er rekonstrueret ved seneste restaurering. Indadtil er den østlige dørflade dækket af et fladbuestik og herover er en rundbuet, tympanonlignende blænding. Fladbuen er muret af tegl og uden tvivl sekundær, hvilket formentlig tillige gælder udmuringen af rundbuefeltet.

Skibets *syddør* er helt tilmuret og skjules tillige udvendig af den skalmur, der dækker de tre vestlige fag.³⁸ Udmuringen af karm er repræsenteret ved et vandret spring i soklen (jfr. fig. 8b) og indvendig er dørens østside og stik markeret i puds. Sidstnævnte er fladbuet og opmuret af tegl, hvilket formentlig betyder, at udformningen er ændret på tilsvarende vis som norddøren; murværket i væggen over dørstedet er tilsyneladende helt ommuret.³⁹

Kirkens oprindelige *vinduer* i apsis og kor synes ændret ved den nævnte ombygning. I apsidens er bevaret tre åbninger, den søndre helt tilmuret og delvis ødelagt indvendig ved skalmuring af apsisvæggen, mens midterste og nordre er blændet i ydre murflugt.⁴⁰ Det sidstnævnte (fig. 14) måler 147×85 cm i indre murflugt og 79×30 cm i lysningen, der indenfor glasfalsen er prydet med en trekvartrundstav af tuf. I hvor høj grad de nævnte lysåbninger stammer fra moderniseringen kan ikke afgøres med sikker-

Fig. 7. Kirken set fra nordøst. NE fot. 1985. – Nordostansicht der Kirche.

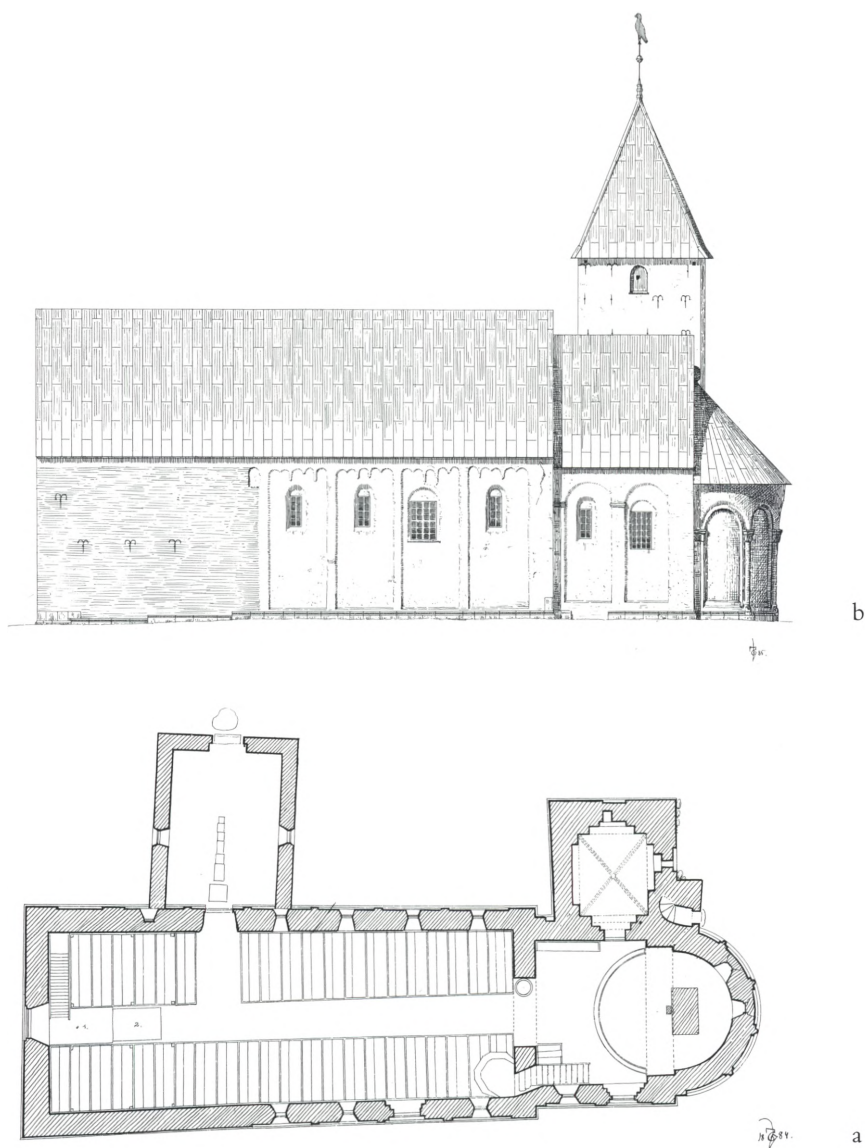
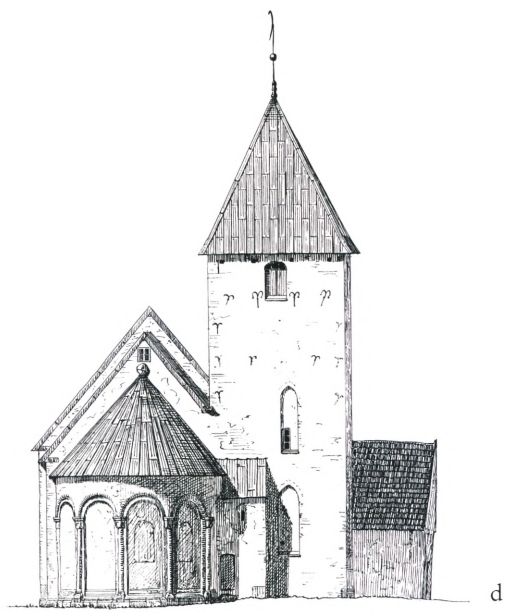
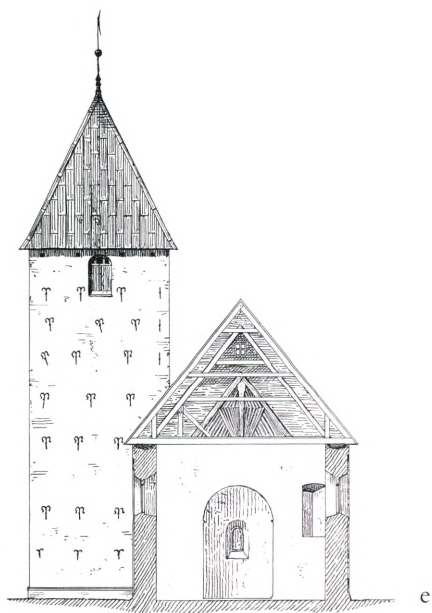
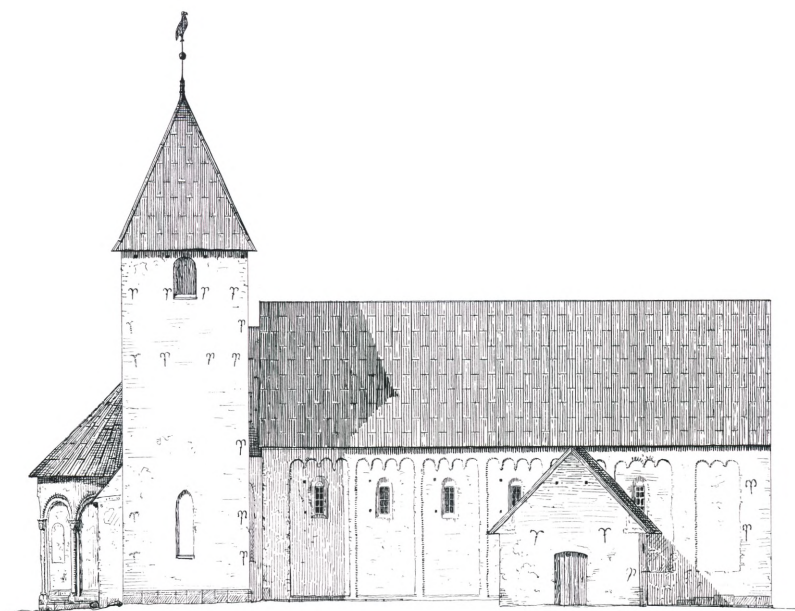

Fig. 8a-e. Opmålinger 1:300. a. Plan. b. Opstalt af kirkens sydside. c. Opstalt af kirkens nordside. d. Opstalt af kirkens østside. e. Tværsnit af kirken set mod øst. Forlæg til Danske Tufstenskirker. Målt og tegnet af Th. Bindesbøll 1884. – a. Grundriß. b. Aufriß, Südwall der Kirche. c. Aufriß, Nordwall der Kirche. d. Aufriß, Ostwall der Kirche. e. Querschnitt. 1884.

hed, men i hvert fald rundstaven i lysningen må hidrøre fra denne.⁴¹

I koret har formentlig oprindelig været to vinduer til hver side svarende til blændingsinddelingen. Det nuværende vestre sydvindue udviser ganske samme træk som apsidens lysåb-

ninger og må, i større eller mindre omfang, stamme fra ændringen. 1873 noterede J. Helms, at et vindue i korets nordside, der var bevaret i vestfaget frem til væggen nedennævnte skalmuring 1884, viste spor af at være ombygget på et tidspunkt før tårnets opførelse.⁴²

I skibet er der endnu bevaret syv lysåbninger, fem i nord og to i syd – alle i brug og udstyret med rektangulære afsprossede trærammer;⁴³ frem til 1910 var bevaret yderligere et sydvindue i 4. fag. Samtlige åbninger er dobbeltsmigede og rundbuede. I nord måler de fire østlige ca.

140×60 cm i ydre murflugt, ca. 115×37 cm i lysningen, mens den vestlige måler ca. 155×75 og 120×40 cm;⁴⁴ de tilsvarende mål i syd er henholdsvis ca. 160×78 og 130×42 cm.

Indre. Apsiden overdækkes af et halvkuppelhvælv, der fornyedes 1884²⁷ i små teglsten sam-

Fig. 9. Skibets nordvæg (s. 3112) under restaurering 1958 med rester af sengotisk $\dagger$ kalkmaleridekoration om vinduernes stik (s. 3112). Tage E. Christiansen fot. 1958. – *Schiffsnordwand während der Restaurierung 1958 mit Resten einer in $\dagger$ Fresco gemalten spätgotischen Dekoration über dem Stich der Fenster.*

tidig med en partiel skalmuring af indervæggen mod syd. Apsisbuen har en dyb fals – svarende til gavlmurens tykkelse – og vederlagene har været markerede af nu næsten helt borthuggede $\dagger$ kragbånd. I nordhjørnet findes en indfældt trekvart søjle (fig. 16) i det forreste, vestre hjørne; den må formodes oprindeligt at have fortsat indtil i højde med kragbåndet, men afsluttes nu ca. 1,7 m over gulvet. Det tilsvarende østre hjørne, ved overgangen til den krumme apsisvæg, har en spinkel, indfældt 72 cm høj søjle med skaftring foroven; den udgår fra et niveau ca. 1,7 m over gulvet. Ved restaureringen 1958, hvor de to indtil da overpudsede søjler afdækkedes, konstateredes tillige, at der i falsens indvendige hjørne havde været yderligere én, nu helt borthugget, trekvart søjle. Arrangementet forudsætter tilsvarende søjler i syd og evt. tillige en eller to rundstave i forbindelse med apsisbuens stik. Sikre spor heraf konstateredes tilsyneladende ikke, men såvel søndre vange som stikket er præget af senere ændringer.⁴⁵ Disse er

dels udført 1838, da »buen over koret« var delvis nedstyrtet,⁴⁶ dels i forbindelse med hvælvets fornyelse 1884.⁴⁷ Sidstnævnte år skalmuredes korets nordvæg på nær den østligste del på grund af brøstfældighed.⁴⁸

Den runde korbue har spinkle, hulkantede kragbånd og rester af tilsvarende profilerede sokler under vangerne. I hele triumfvæggen præges murværket af sætningsskader, der bl.a. kan være forårsaget af gennembrydningen af prædikestolsopgangen (jfr. ndf.). Nordre korbuevange er behugget, især forneden, i forbindelse med opstilling af døbefonten. En 1878 påbudt hel eller delvis retablering af vangen synes ikke effektueret.⁴⁹ Nordre halvdel af buens stik er, sandsynligvis samtidig med de øvrige arbejder i koret 1884, fornyet som et helstensstik af munkesten.

Den eneste bevarede gavltrekant er skibets vestre, hvis yderside, som nævnt, er skalmuret 1784. Indvendig aftrappes murværkets tykkelse i niveauer svarende til henholdsvis bindbjælken og de to hanebånd i tagværket. Østgavlene i kor og skib er erstattet af udmurede spær-fag.⁴⁹ Såvel kor som skib overdækkes af flade lofter, i førstnævnte med brædderne fastgjort til bjælkernes underside, mens disse står synlige i skibet.

Arkitektur og datering. Samtlige oprindelige detaljer i skibets nordvæg og korbue relaterer sig nært til østafsnittet i Ribe domkirke. Således må valget af det enkelte bueslag over apsidens og korets blændinger, der iøvrigt er unikt blandt egnens tufstenskirker, afspejle udformningen af mellemste blændingsstokværk på domkirkens apsis og understokværket på korsarmene (s. 203 og 208). Ligeledes direkte tilknyttet domkirkens arkitektur er den særegne bueform, der i Vilslev kirke er registreret i forbindelse med skibets buefriser i begge langmure; stiktypen, der tillige har fundet anvendelse i Jernved kirke, genfindes i domkirken udelukkende i østafsnittet (s. 193).

Udsmykningen af skibets norddør savner paralleller i domkirken, men blændingsformen – tre koblede rundmidterste er højest – ses i Ål kirke på triumfvæggen syd for korbuen (s. 1300).⁵⁰ Forekomsten af kridtsten i det baldakinlignende frem-

Fig. 10. Skibets norddør (s. 3114) set fra våbenhuset. NE fot. 1985. – *Blick vom Vorhalts auf das Nordportal des Kirchenschiffs.*

spring over døren er usædvanlig, men en lignende sporadisk tilstedeværelse af – formentlig hjemlig – kridt er registreret i domkirkens søndre korsarm (s. 186).

Kirken er sandsynligvis, som allerede foreslået af J. Helms,²⁷ opført samtidig med Ribe domkirkes østparti (s. 242-48) og lader sig dermed datere til o. 1175.

Den flere gange omtalte *ombygning* af apsis og kor har tilsyneladende fundet sted relativ kort tid efter kirkens fuldførelse. Rundstave i vindueslysningerne kendes helt tilsvarende i Brøndum kirkes kor og må dér være et resultat af byggevirksomhed i 1240'rne (s. 1926f).⁵¹ Samme sted genfindes motivet fra det tredelte kragbånd, der i apsis har fundet anvendelse som

skaftringe på indersidens halvsøjler i øvre blændingszone (s. 1922); samme profil, omend noget kraftigere, kendes i talrige eksempler fra Løgum klosterkirkes østafsnit (DK. Sjyll. s. 1073), der regnes for opført i tidsrummet 1225-50.

Det kan ikke udelukkes, at ombygningen har været mere omfattende end det ovenfor fremførte. Således er den nu forsvundne afrunding af hjørnet i det yderste stik over blændingerne i apsis et »sent« træk, der bl.a. kendes fra en række blændinger i Løgum klosterkirkes ældste bygningsafsnit (DK. Sjyll. s. 1066-68). På det givne grundlag må den formodede modernisering af Vilslev kirkes apsis og kor dateres til anden fjerdedel af 1200'rne og ses i sammenhæng med kirkens senromanske, kalkmalede ud-

Fig. 11. Kirken set fra sydøst. Kr. Hude fot. 1905. – *Südostansicht der Kirche.*

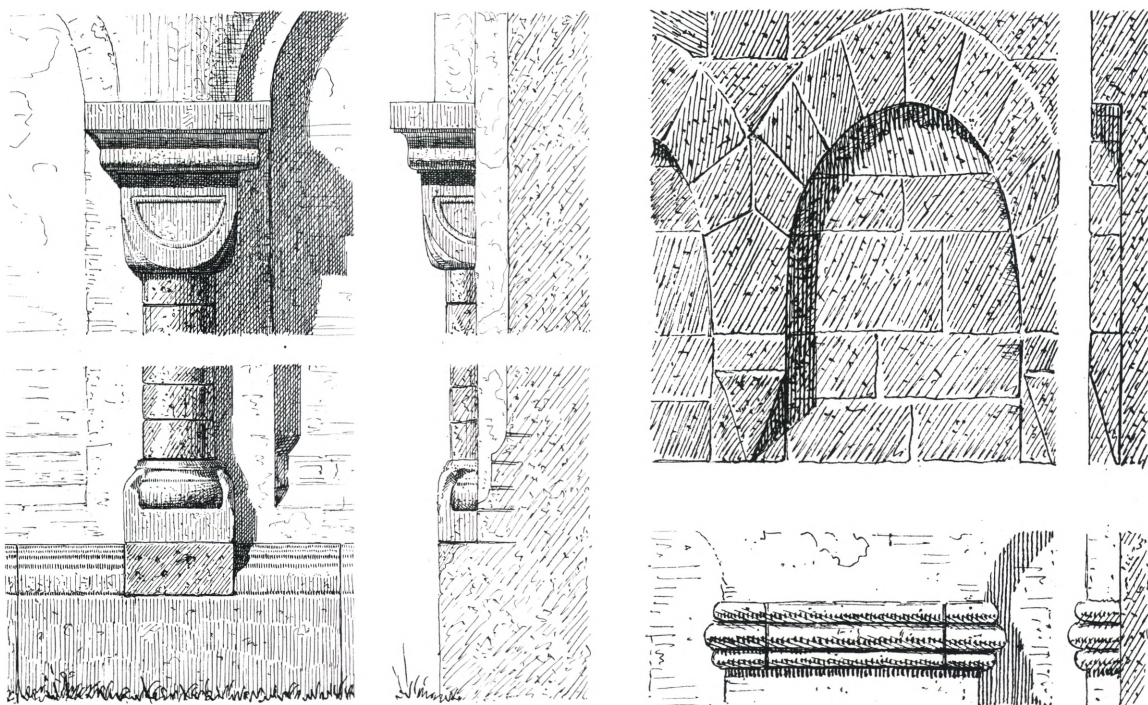

Fig. 12-13. 12a-b. Detaljer af apsis (s. 3113), 1:20. a. Opstalt. b. Snit. 13a. Detalje af buefrise på skibets sydside (s. 3114), 1:10. 13b. †Kragbånd på korets sydside (s. 3113), 1:10. Forlæg til Danske Tufstenskirker. Målt og tegnet af Th. Bindesbøll 1884. – 12a-b. Details von der Apsis. a. Aufriß. b. Schnitt. 13a. Detail von Bogenfriese an der südlichen Schiffswand. 13b. †Kämpfer an der südlichen Chorwand. Vermessen und gezeichnet 1884.

smykning (jfr. ndf.). Dateringen understøttes af en 1994 udført *dendrokronologisk analyse* af kirkens tagværker (jfr. ndf.).⁵²

De eneste *middelalderlige tilføjelser* er tårn og våbenhus, der begge formentlig er opført o. 1500. Det fire stokværk høje tårn er, på usædvanlig vis, placeret ved nordsiden af koret, hvilket snarest skyldes økonomiske hensyn, idet tårnrummet fandt anvendelse som *sakristi*. Tilbygningen er opført af munkesten i munkeskifte med genanvendelse af korets udflyttede granit-sokkel under nordsiden; sydmuren bæres af korets nordmur. Murværket præges stærkt af senere ommuringer, ikke mindst i 1700'rne,⁵³ hvor hele vestsiden og dele af sydsiden – over korets tagflade – skalmuredes;⁵⁴ klokkestokværkets murværk til de to nævnte sider blev helt nymuret. Jævnaldrende hermed er de talrige, sortmalede murankre. Tårnet krones af et blyklædt pyramidespir, der formentlig er opsat samtidig med ovennævnte ændringer, men som

helt fornyedes efter en brand forårsaget af et lynnedslag 1862.¹⁰ Understokværket har lave, fladbuede vinduesåbninger i høje, spidsbuede blændinger mod nord og øst.⁵⁵ Åbningerne, der nu lukkes af trærammer med blysprosser og næppe helt har den oprindelige udformning, er genåbnede o. 1930. Tårnrummet, sakristiet, overdækkes af et samtidigt krydshvælv med kvartstensribber, der hviler på forlæg i murene – også ind mod dybe, spidsbuede spareblændinger. Østsiden er asymmetrisk placeret af hensyn til vindeltrappen; opmuringen af sydsidens blænding og hvælvvederlag har forårsaget delvis bortbrydning af korets nordmur. Rummet forbindes med koret ved en fladbuet dør med halvtstensfals til begge sider.

Trappehuset er placeret på tårnets østside

længst mod syd med trappen anbragt dels i tårnets murliv dels i en udhugning i korets nord-østhjørne og det tilstødende apsismurværk. Hu-

set rejser sig over delvis synlig syld med en enkelt genanvendt granitkvader på nordøsthjørnet og dækkes af et pulntag. Adgangen er fra østsiden ad en fladbuet dør i spidsbuet spejl og i samme side er øverst en smal lyssprække. Den højresnoede trappe har halvstensspindel og overdækkes af fladbuede halvstensstik; den udmunder i mellemstokværkets sydøsthjørne gennem en fladbuet døråbning.

Første mellemstokværk har i øst en fladbuet lysglug, der på ydersiden udmunder i en høj, slank, spidsbuet blænding og lukkes af en afsproset træramme. I sydvæggen spores endnu en oprindelig aflastningsanordning, der har båret en del af vægten af tårnets sydmur, idet muren var brudt af fire slanke, fladbuede – nu tilmurede – åbninger; trappen udmunder delvis

inde i den østligste af disse åbninger. Væggene i andet mellemstokværk brydes til alle fire sider af spareblændinger, der midtdeles af helstensbrede piller og fortsætter ubrudt op i det følgende stokværk. Blændingerne i vest og syd er udmurede i forbindelse med ovennævnte ændringer af murværket. Klokkestokværket har til hver side et glamhul, der er placeret i den øvre del af de nævnte spareblændinger. I ydre murflugt overdækkes de af et rundbuet, helstensdybt stik af små tegl, mens de inden for bryder murkronen uden overdækning. 1881 ønskedes glamhullerne udstyrede med »persienser« – dvs. jalousier – men oplukkelige lemme.¹⁹

Våbenhuset ud for skibets norddør har spinkle

mure af munkesten i munkeforbandt – to sten tykke i flankemurene, to en halv sten i gavlen; murværket forneden omkring nordvesthjørnet er skalmuret med små teglsten. Gavltrekanter, hvis spids er ommuret, brydes af to rækker åbne bomhuller. Gavlens relativ brede, fladbuede døråbning kan være oprindelig, mens flankemurene hver har et nyere fladbuet vindue med afsprossede trærammer. Til begge sider ses en oprindelig – knap én sten bred og tre skifter høj – lysåbning, d. Indadtil er åbningerne let smigede og overdækkes af en løber båret af to fremspringende bindere med afrundede hjørner forneden. Den østre glug har bevaret sin indadskrånende sål, mens den i vest synes borthugget og erstattet af en tre skifter høj og én sten tyk brystning.⁵⁶ Herudover har hver flankemur to små, fladbuede nicher; den søndre i øst nu skjult af en opstillet gravsten. Rummet overdækkedes oprindeligt af et fladt bjælkeloft, der 1954 blev erstattet af en åben tagstol af hensyn til frilægningen af blændingspartiet over skibets norddør.

Eftermiddelalderlige ændringer. I forbindelse med opstilling af prædikestolen o. 1620 blev

triumfvæggen gennembrudt længst mod syd (fig. 6) og åbningen overdækket med et kurvehankbuet stik. 1788 og 1853⁵⁷ klagedes over revnedannelser i murværket i forbindelse med opgangsåbningen; den nuværende fladbuede overdækning er formentlig opsat 1904 samtidig med

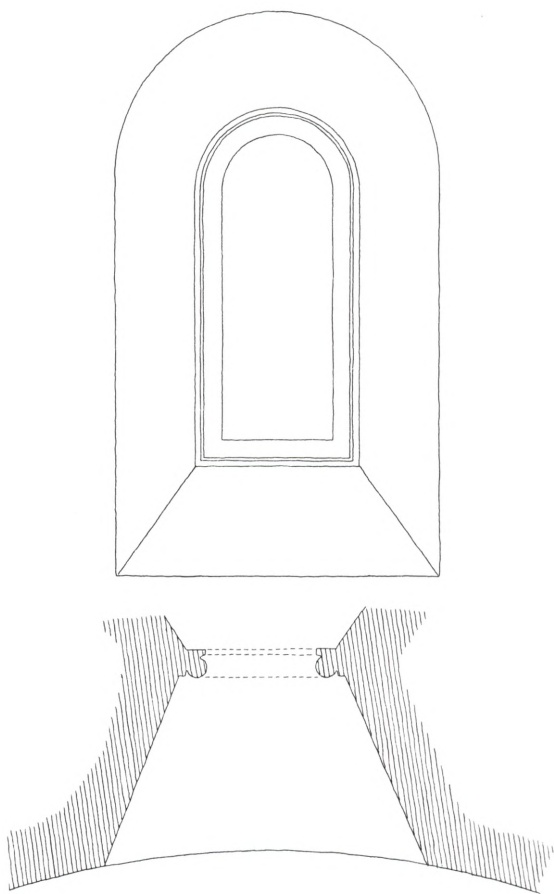

Fig. 14. Apsidens nordøstre vindue (s. 3114). Plan og opstalt 1:20. Målt af Hans Stiesdal og tegnet af John Petersen 1958. – *Nordöstliches Fenster der Apsis. Plan und Aufriß.*

Fig. 15. Kirken og kirkegården set fra sydøst. Forarbejde til Danske Tufstenskirker. Blyantstegning ved Th. Bindesbøll 1884. – *Südostansicht von Kirche und Friedhof. Zeichnung, Bleistift, 1884.*

en forlængelse nedad af åbningen forårsaget af prædikestolens sænkning.¹⁹

Kirken blev i 1780'erne underkastet en gennemgribende istandsættelse på foranledning af dens ejer, Christoffer Frederik von Gersdorffs enke, Margrethe von Rosenørn; begges initialer er anbragt på skibets vestre gavltrekan sammen med årstallet 1784.⁵⁸ I forbindelse med vestgavlens skalmuring med røde teglsten prydedes dens gavlspids med en enkel dekoration i form af en timeglasformet, aftrappet blanding flankeret af to små kors og herover fire fremspringende bindere symmetrisk omkring et åbent bomhul. Arbejdet omfattede desuden en skalmuring af skibets tre vestre fag på sydsiden og formentlig tillige de ovennævnte ændringer af tårnet.⁵⁹

Blytagene gav ofte anledning til reparationer. 1794 var blyet over koret omstøbt.⁶⁰ Apsistaget skulle omlægges 1858, dette skete dog først året efter, istedet omstøbtes taget over trappehuset og renden mellem korets tagflade og tårnet.²⁰

En række reparationer af murværket, specielt i slutningen af 1800'erne, er allerede omtalt. Endnu o. 1900 stod skalmuringerne i vestenden i blank mur; efterfølgende er sydsiden overpudset med markering af den formodede oprindelige blændingsudsmykning, mens gavlen o. 1938 hvidkalkedes. En mere gennemgribende indvendig restaurering (arkitekt Rolf Graae) indledtes 1954 med våbenhusets istandsættelse og fortsattes 1958 med den øvrige kirkes indre. For bygningens vedkommende indskrænkede arbejderne sig til reparationer af murværket, der i vid udstrækning befriedes for yngre pudslag og samtidig frilagdes de indfældede trekvartsøjler i apsisbuens nordside. 1975 udskiftedes våbenhusets tagbeklædning, der formentlig har været af tegl fra opførelsen, med bly.

Gulvene er overalt nylagte af tegl ved restaureringerne i 1950'erne; i apsis, kor og skib af gule, kantstillede munkesten i skifter vinkelret på væggene og med et enkelt trin i korbuen. I våbenhuset er gulvet af røde munkesten lagt på

Fig. 16. Nordre vange i apsisbuen (s. 3118). Roberto Fortuna fot. 1994. – *Nördliche Wange im Apsisbogen.*

fladen i opus spicatum. Tidligere fandtes brædegulv i skibets midtergang og stolestader.

Vinduer. Frem til henholdsvis 1910 og 1928 var på skibets og korets sydside (jfr. fig. 8b) bevaret to fladrundbuede og indadtil falsede vinduesåbninger, der formentlig var indsat i 1500'rne.

1830 ønskedes det nævnte vindue i skibet fornyet og to år senere udsattes vinduerne i nordsiden samt et af korets sydvinduer til udskiftning.⁶¹ 1910 udskiftedes skibets vindue med et nyt rundbuet, der placeredes centralt i 2. fag og udstyredes med trækarm med fire afsprossede rammer; samtidig anbragtes et tilsvarende vindue i 4. fag. Korets vindue ændredes til lignende form og placering 1928. Vestgavlens fladbuede, falsede lysåbning er formentlig samtidig med skalmuringen 1784. Skibets vestre og korets østre gavltrekanter har hver en lille 1862 indsat kvadratisk lysåbning med træramme.¹⁰

Tagværkerne over apsis, kor og skib er endnu i en vis udstrækning middelalderlige af eg. Af apsis-tagværket er bevaret en krumtvokset, nord-sydgående bindbjælke, der bærer kongestolpen, hvis fritstående, blyklædte knap er afkappet efter 1884. En øst-vestgående bindbjælke er tappet i førnævnte umiddelbart syd for kongestolpen. De 11 spærfag er i hovedsagen bevarede; heraf bæres de tre af bindbjælkerne, med hvilke de har været yderligere forbundne ved skråstivere, mens de øvrige står på korte spærsko.

Korets tagstol har ialt seks spærfag, der idag afstives af to lag hanebånd; det nedre har afløst lange skråstivere til midten af bindbjælkerne (jfr. fig. 6). De to østligste bindbjælker og muligvis tillige de tilsvarende spær synes udskiftede ved en tidlig ombygning, omend næppe den samme, idet spærene, som de ældre, har spor af skråstivere, hvilket mangler på bjælkerne. Alle spær blev kappet i nordsiden og afstivet med en drager i forbindelse med tårnets opførelse.

Skibets tagstol er relativt velbevaret, omend med nogen udskiftning af tømmer. Den indeholder ialt 19 spærfag, der hver har to hanebånd. Et spring i hanebåndshøjden mellem 10. og 11. fag – svarende til et stød i murremmene, viser at tagværket er afbundet og opsat i to etaper. Den østre etape er nummereret fra vest mod øst med stregnumre i syd og firkantstik i nord. Det vestre afsnit er nummereret fra øst mod vest med øksehugne stregnumre i begge sider.

Tagværket i tårnets spir er fornyet i fyr efter branden 1862; våbenhusets udskiftedes ved restaureringen 1954 med en åben tagstol med et lag hanebånd samt spærsko og -stivere, men uden bindbjælker.

Den ovennævnte *dendrokronologiske analyse* af tagværkerne over apsis, kor og skib gav som resultat, at de to førstnævnte er afbundet af træ sandsynligvis fældet i 1230'rne. Deres opsætning kan formentlig hermed knyttes til den flere gange omtalte »modernisering« af disse to bygningsafsnit. Skibets tagværker falder i to klart adskilte grupper, hvoraf fældningstidspunktet for træet i den østre rimeligvis ligger mellem 1431 og 1447, mens det i vest sandsynligvis kan fastlægges til 1459.⁵²

Fig. 17. Indre set mod øst. NE fot. 1985. – *Kircheninneres gegen Osten.*

Opvarmning. Varmeapparat i form af en kalorifer i skibets nordøsthjørne installeredes 1904 og samtidig indrettedes sakristiet til opbevaring af brændsel.¹⁹ Anlægget afløstes 1950 af el-varme, der delvis blev fornyet ved restaureringen 1958.

Tårnets spir afsluttes af en fløjstang, der kronet af et kors og på midten bærer en kobberkugle; den tilhørende *vindfløj* bærer årstallet 1886. Frem til dette år bar fløjstangen (jfr. fig. 8b-c) en *†vindfløj* i form af en oprejst ørn. Det fortælles o. 1760,⁶² at dens udformning skulle referere til kirkeejeren, Margrethe von Rosenørns, navn (sml. Hunderup), men den 1886 fjernede fløj kan først være opsat efter branden 1862.

Kirken står overalt hvidkalket med sorttjærede sokler og har blytækte tage og spir.

KALKMALERIER

Ved nedtagelse af skibets gamle vægpaneler fra o. 1600 iagttog Jacob Helms 1859 et par snarest sengotiske indvielseskors og rester af en dekoration (panelimitation?) fra midten af 1500'rne. Det fundne blev atter tilkalket, mens en i årene før 1894 fremkommet gotisk hvælvdekoration i sakristiet fik lov at stå fremme urestaureret.²⁷ Ved udhugning for en skorsten i skibets nordøsthjørne fremkom 1904 malerirester på triumfmuren, og 1913 blev der her og på hele den øvre del af triumfvæggen samt i korbuen afdækket fornemme kalkmalerier fra o. 1225-50. De restaureredes året efter af Eigil Rothe, der dokumenterede maleriernes tilstand før og efter retouche såvel i sort-hvide fotografier som i en serie usædvanlig tidlige farveoptagelser (fig. 22, 23).⁶³ Efter besigtigelse ved Nationalmuseet

Fig. 18. Abels offer, kalkmaleri fra o. 1225-50 i korbuens sydside (s. 3126f.). NE fot. 1985. – *Opfer Abels, Wandmalerei im südlichen Teil des Chorbogens. Um 1225-50.*

1939 lod man sakristiets hvælvdekorationen opmale af en lokal maler, og 1951 blev de senromanske malerier genrestaureret af Egmont Lind og Harald Borre. En ny genrestaurering skete 1958 ved Olaf Hellvik, der konserverede yderligere et romansk fragment på korets vestvæg (fig. 24), frilagt ved pudsafbankningen samme år. Af nogle samtidig fremkomne, især sengotiske dekorationer i skibet bevaredes kun et ind-

vielseskors på sydvæggen fremme. Den seneste genrestaurering 1975 omfattede alt kalkmaleri undtagen dekorationen på sakristihvælvet, der er istandsat 1987.

1) O. 1225-50, sammenhørende med kirkens senromanske modernisering (jfr. ovf.) og oprindelig utvivlsomt omfattende hele koret og triumfmuren.⁶⁴ Malerierne, karakteristiske ved deres sikre tegning i sort kontur på en lysblå bund, indfattes af randstriber med nu meget fragmentariske majuskelindskrifter i sort på hvid bund; tilsvarende indskrifter ses på skriftbånd. På væggene må malerierne have været disponeret i to figurfriser med kantende ornamentale borter; de stående frisefigurer er 105 cm høje. Figurmaleriet fremstår tildels som fragmenter og med en beskedne, nøjagtig retouche fra 1914, der ved 1950'ernes genrestaureringer var dæmpet så meget, at det 1975 skønnedes nødvendigt at optrække visse konturer. De ornamentale dele er i højere grad suppleret og ført igennem for at skabe sammenhæng i udsmykningen.

I *korbuens* har nypudsning ødelagt alt undtagen det nævnte, 1958 fremkomne fragment, der er en rest af vestvæggens øvre frise lige syd for triumfbuen (fig. 24). Her ses sydligst det øvre af en glorieret person med brunt hår, som vender hovedet halvt bort fra triumfbuen, mens der nord for ham er bevaret rester af endnu en person. Man ser dele af den smukt draperede klædning i hvidt og brunt samt underarmene, som holdes ind foran kroppen. Foroven afslutter en mørk randstribe, mens man herover på fotografier fra afdækningen 1958 (i NM) ser yderligere to randstriber, en lys og en mørk.

I *korbuens* sydside (fig. 18-20) ses Abel, der rækker sit offerkid op mod en topmedaljon, hvori ikke er bevaret meget mere end den velsignende højre hånd af Gudherren i brystbillede. Abel er fremstillet som en slank og elegant yngling, stående på et bølget jordsmon, halvt sidevendt og med ansigtet vendt opimod kiddet, som han løfter i vejret med begge hænder. Ved hans fødder strækker moderfåret ængsteligt halen, og foroven slikker flammer ned over kiddets ryg som tegn på, at offeret modtages.⁶⁵

Fig. 19-20. Abels offer, kalkmaleri fra o. 1225-50 i korbuens sydside (s. 3126f.). 19. Efter afdækning, 1913. 20. Efter restaurering, 1914. Eigil Rothe fot. – *Opfer Abels, Wandmalerei im südlichen Teil des Chorbogens. Um 1225-50. 19. Nach Freilegung, 1913. 20. Nach Restaurierung, 1914.*

Abels hår er brunt som den korte kjortel, og især den røde kappe med fint modellerede, knækkende folder står idag væsentlig svagere end på Rothes fotografier fra 1913-14 (fig. 19-20).⁶⁶ Af disse ses tillige, hvor misvisende den 1975 påførte optrækning er (jfr. fig. 18), og det fremgår, at der 1914 var mere erkendeligt af de ydre randstribers majuskelskrift end ordet »amen«, der nu læses fornedet. Ud for Abels

overkrop anedes på randstriben i vest et »n«, i øst flere bogstaver, hvoraf bedst læstes »..ga ..si..«, samt på topmedaljonens indre randstribе »..ai.s..« I buens nordside og top, hvor alt ved afdækningen var ødelagt af en nymuring sidst i 1800'rne, er i kontur markeret det resterende af topmedaljonen samt indfatningen for den fremstilling af Kains offer, der må have dannet modstykke til Abels. Blandt de ganske mange, især

Fig. 21. Nadveren, Himmelfarten og Indtoget i Jerusalem, kalkmalerier fra o. 1225-50 foroven på triumfmuren i skibet (s. 3128f.). NE fot. 1985. – *Abendmahl, Himmelfahrt Christi und Einzug in Jerusalem, Wandmalereien zuoberst an Triumphwand. Um 1225-50.*

Fig. 22-23. Kalkmalerier fra o. 1225-50 foroven på triumfvæggen (jfr. fig. 21). 22. Himmelfarten (s. 3130). 23. Indtoget i Jerusalem (s. 3128). Tilstand efter afdækning, 1914. Eigil Rothe fot. – *Wandmalereien zuoberst an der Triumph wand (vgl. Abb. 21). 22. Himmelfahrt Christi. 23. Einzug in Jerusalem. Zustand nach Freilegung, 1914.*

jyske korbuefremstillinger af Kains og Abels offer, er Vilslevs usædvanlig ved topmedaljonens orientering mod koret og Abels følgende afmaling i syd.⁶⁷

På triumfvæggen findes foroven tre scener af Jesu lidelseshistorie (fig. 21), begyndende i syd med Indtoget i Jerusalem; i nord ses Nadveren og midt over korbuen Himmelfarten. Mens den sidste scene er næsten helt bevaret, er de to yderste motiver ødelagt i de nedre partier og ud imod sidevæggene. Kronfrisen, med akantuspalmetter under bueslag, er kun for den midterste del gammel, resten er ført igennem som rekonstruktion. Tilsvarende er kun den øvre del af en bort med halvlukkede akantusblade om korbuen oprindelig, idet Rothe har fortsat den ned til vederlaget, lige som han i denne højde ved afstribning har markeret kalkmaleriernes nedre

afgrænsning. Den er uden baggrund i det fundne. Det var derimod ikke en tilsvarende afstribning til markering af grænsen mellem væggen to formodede billedfriser, der blev fjernet ved genrestaureringen 1958. Heraf var en stump i syd original og kunne godtgøre, at øvre billedfrise har været 124 cm høj.

Indtoget i Jerusalem (fig. 23) er orienteret mod korbuen, idet Jesus kommer ridende mod venstre, hvor Jerusalems port er angivet ved et stykke tårnagtig, kreneleret arkitektur. Sydligst er hovedsagelig bevaret æslets hoved samt omridset af Jesus med højre hånd hævet velsigende. Foran ham breder en ung mand et klædningsstykke ud på vejen, mens ivrige drenge (den ene med økse) bestiger en palme og kaster grene ned. I og foran byporten står en gruppe gestikulerende, langskægede mænd med jøde-

Fig. 24. To personer, fragment af kalkmaleri, o. 1225-50, foroven på den sydlige del af korets vestvæg (s. 3126). Roberto Fortuna fot 1994. – *Zwei Personen, Fragment einer Wandmalerei zuoberst an der südlichen Teil der westlichen Chorwand. Um 1225-50.*

hatte, øjensynligt farisæere. Én synes at lægge hånden dæmpende på en lille knægt med palme-grene, mens den forreste, halvt vendt bagud mod de øvrige, peger med højre hånd på et langt skriftbånd, af hvis majuskler kun stumper er i behold. Måske kan med støtte i ældre fotografier udskilles: »..eic..æsci..«.

Nadverscenen i nord (fig. 21) viser Jesus siddende midt bag bordet med Johannes i sit skød og to andre apostle bænket til venstre for sig. Nord for Jesus er alt ødelagt, og her har næppe været plads til flere end yderligere tre apostle. Foran det dækkede bord anes rester af Judas, og i syd afgrænses scenen af endnu et stykke arkitektur. På et skriftbånd ned over scenen synes Rothe at have kunnet udskille bogstaverne: »..mv..mt..«.

Himmelfarten (fig. 22) viser Jesus næsten forsvundet i himlen, der er angivet som et bueseg-

ment med skyer. Kun underbenene med flagrende gevandter ses, venstre fod står endnu på klippen, den højre er let løftet, efterladende sit aftryk. Omkring ham svæver to engle med lange skriftbånd,⁶⁸ jordklippen kantes af stiliserede træer, og yderst bevidnes underet af to persongrupper, der omfatter såvel Maria (i nord) som apostle og helgener, der må deles lidt om glorieerne. Skriftbåndenes tekst må antages at have lydt: »Viri Galylei, qvid admiramini aspicientes in cælum?« (i syd), og: »Sic veniet quemadmodum vidistis eum ascendentem in cælum (Galilæiske mænd, hvad beundrer I, mens I ser op i himlen?/ Således som I har set ham stige til himmels, således skal han komme. Ap.G. 1,11). Tydningen bygger på det af svarsentensen i nord bevarede: »..sic veniet cve[madmodum].. (således skal han komme)«, der jo synes at forudsætte spørgsmålet i syd. Tydningen, der allerede blev foreslået af Eigil Rothe 1914, finder dog ikke klar støtte i en stump, der faktisk synes erkendelig nederst på søndre skriftbånd, vistnok: »ra..«.⁶⁹ Af randstribsens indskrift over triumfvæggens passionsscener læses blot over Himmelfartens sydlige del: »..vi mundvm ..(.verden)«, mens en række efterfølgende bogstaver anes.

Teknik og farver. Maleripudsen, hvis grå-gulrødlige tone måske skyldes, at den hæfter direkte på tufstenene, er en tynd berapning, der ikke fremtræder glittet, kun afkostet. De to ornamentborter har sort baggrund, figurscenerne en lys blågrå (kalk og sort), idet korbuens Abel-figur dog står foran et indre felt, der har været laseret med mønjerødt, og et ydre med blågrøn tone. Hudfarven er ensartet let rødlig, hår angivet med ganske fine linjer, og rødt er anvendt både i form af mønje og cinnober (især til dragter og randstriber), der fremtræder dekomponeret. Endvidere er brugt sort, hvidt, gråt, grønt samt rød og gul okker, derimod ingen ren blå farve.

Stil og datering. Malerierne tilhører samme tradition som udsmykninger i Ål (s. 1307f.), Give (Vejle amt) og i nabokirken Farup. Som her synes ikke mindst ornamentikken afhængig af kunsten i det rhinlandske område, der også le-

verede Ribeområdet tufstensarkitektur.⁷⁰ Karakteristisk for malerierne er en naturlig, linjebåret udtryksfuldhed, som vel finest kommer til udtryk i den elegante, næsten klassiske Abelskikkelse og i indtogsscenens dreng, hvis livfulde klatrebewægelser synes hentet ud af virkeligheden. Dette, i forening med tekniske træk som pudsgrundens behandling og den blågrå baggrund, viser en frigørelse fra de romanske traditioner og henviser malerierne til overgangstiden mod gotikken. Dragtfolderne fremtræder plastisk modellerede med en forkærlighed for de knækkende og »knitrende« flige, der er karakteristiske for især mellemtytisk maleri i årtierne omkring 1200'ernes midte (»Zackenstil«). Som allerede Francis Beckett 1926 gjorde opmærksom på, kendes samme træk også i England, hvor både han og Poul Nørlund er nok så tilbøjelige til at søge Vilslevmaleriernes forudsætninger.⁷¹ Nørlund peger især på lighed med fremstillingerne i et illumineret psalter i Cambridge, der antages udført i London o. 1220-30.⁷² En datering af malerierne til årtierne herefter ville også rime udmærket med bogstavformerne, der endnu er romanske i karakteren, med enkelte runde uncialformer.

Mens kalkmaleriernes *program* for korets vedkommende er ukendt, må udsmykningen på korbue og triumfvæg ses som led i en stor billedliggørelse af liturgiens messeoffer med dets ublodige gentagelse af Kristi offerdød. Selve korsfæstelsen har, i form af et nu manglende korbuekrucifiks, dannet hovedmotiv midt i korbuen.⁷³ Hertil har Kains og Abels offer knyttet sig som gammeltestamentligt, typologisk forbillede, mens triumfvæggens scener i kort form gennemspiller passionen fra Kristi indledende, triumfale indtog i Jerusalem til hans endelige ophøjelse i Himmelfarten. Fremstillingerne har spillet nært sammen med messeteksten, der foruden Nadverindstiftelsesordene også rummer en erindring om Himmelfarten, lige som Abels offer er nævnt i bønnerne til offeret (frembærelsen af brødet og vinen). Endelig giver himmelfartsscenens skriftsbåndstekst, der optræder i Kristi Himmelfartsmessens offeratorium, udsmykningen en eskatologisk dimen-

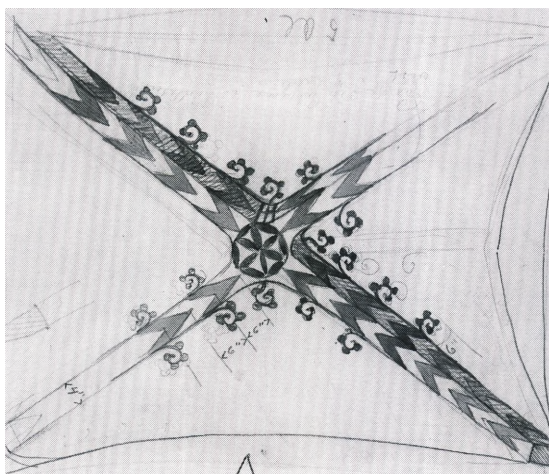

Fig. 25. Kalkmalet hvælvdekoration i sakristiet, o. 1500 (s. 3131). Tilstand før opmaling. Farvelagt tegning fra begyndelsen af 1900'erne. – *Gewölbemalerei in der Sakristei, um 1500. Zustand vor Übermalung.*

sion ved sin afsluttende henvisning til Kristi genkomst.⁷⁴

2) (Fig. 25), o. 1500, en noget opmalet dekoration på sakristiets hvælv. Den består af spærer vekslende i hvidt, rødt og sort på ribberne, der kantes af røde krabber, mens hvælvtoppen er markeret med en seksbladet roset i rødt og sort. Efter fremdragelse i slutningen af 1800'erne stod dekorationen urestaureret indtil engang i årene efter 1939, da den opmaledes af en lokal maler. Opmalingen omfattede dog ikke nogle rester af til dekorationen hørende $\dagger$ zigzagbånd langs hvælvets gjord- og skjoldbuer (nævnt 1914), som i stedet overkalkedes. Udsmykningen er renset 1987.

3) Sengotisk, et indvielseskors, malet i sort højt på skibets sydvæg ca. tre meter fra triumfvæggen (jfr. fig. 17), tv. ca. 0,5 m. Den ganske usædvanlige placering kun ca. én meter under loftet rejser spørgsmålet, om korset markerer et vievandsstæk foretaget fra et $\dagger$ lektorium foran triumfvæggen (jfr. ndf.). Afdækket og restaureret 1958.

$\dagger$ Kalkmalerier. 1) Måske sammenhørende med ovenstående (nr. 2-3) var endnu nogle indvielseskors og lette dekorationer i skibet, der i det væsentlige har tilhørt middelalderens slutning. To røde indvielseskors, fremkommet lavt på

skibets vægge ved panelnedtagningen 1859, opfattedes dog af Helms som romanske.⁷⁵ Fotografier fra 1958 viser endvidere halvdelen af et højeresiddende viekors på sydvæggen, delvis ødelagt af andet vindue fra øst. Om nordvæggens romanske vinduesstik sås da en dekoration af små korsblomster (jfr. fig. 9) og på sydvæggen (under det romanske vindue) rester af en større geometrisk roset, der var omgivet af en bladkrans (fotografier i NM).

2) Snarest imiteret vægpanel fra o. 1550, som det kendes fra Fåborg og Darum kirker (s. 1760, 3036). Udsmykningen fandtes 1859 bag skibets $\dagger$ vægpanel fra o. 1600 og omtales af Helms som en malet dekoration af røde og sorte buer, som sås langs ned ad væggenes sider.⁷⁶ Fotografier fra 1958 (i NM) synes at vise stumper af dekorationen, og allerøverst mellem loftsbjælkerne ses en buefrise, der formentlig var fra samme tid.

INVENTAR

Oversigt. Af kirkens righoldige inventar er væsentlige dele fra katolsk tid. Den rigt billedprydede granitfont er romansk, og det samme synes at gælde alterbordspladen, måske hele alterbordet. Klokken tilhører snarest tiden o. 1400, en korbuekrucifiksfigur er fra o. 1475-1500, mens tre store alterfigurer er fra o. 1500. De to, Nådestolen og Maria med barnet, har formentlig prydet midtskabet i en sengotisk højaltertavle, mens den tredje, en hovedløs *figur af Johannes Døberen, snarest stammer fra en sidealtertavle. Sidstnævnte er nu i Den antikvariske Samling i Ribe, mens en *kalk fra nogenlunde samme tid, anskaffet til kirkens Helligkorsalter, ad omveje er kommet til Nationalmuseet.

Fig. 26. Alterpanel, o. 1600 (s. 3134). NE fot. 1985. – Altartischpaneel, o. 1600.

Af den efterreformatoriske indretning stammer en del fra årene lige omkring 1600. Det gælder et vestpulpitur med årstal 1599, en alterbordsforside, nogle stoleværksdele, herunder en rest vægpanel med stormflodsmærke 1634, samt en ligbære, der bærer årstal 1609. Prædikestolen, tilskrevet HP snedker, må være opsat o. 1620, mens den vældige altertavle fra samme tid oprindelig stammer fra Varde S. Nikolaj kirke og først er kommet til kirken 1684; den er tilskrevet billedskæreren Mads Christensen Gamst. Fra 1600'rne stammer også alterstagerne og altersølvbet med årstal 1697, der er af samme Odensearbejde som Hunderups og ligeledes forsynet med initialer for Frederik Gersdorff og Edel Margrethe Krag til Kærgård. Et sydtysk dåbsfad er udført o. 1550 men synes først erhvervet væsentlig senere. 1700'rne repræsenteres af en pengeblok og sygesættet fra 1787 med stempel for Oluf Nielsen Bützov i Ribe, 1800'rne især af det nygotiske stoleværk, der er anskaffet efter forbillede af domkirken.

Farvesætning og istandsættelser. Sin fremtræden skylder indretningen den seneste restaurering 1958, da renæssanceinventaret fik afrenset sine gamle malerier og frilagt sammenhørende bemaling på træværket. På altertavlen stammer malerier og staffing fra 1684 og må tilskrives Villem Stensen i Ribe, mens prædikestolens og pulpiturets malerier må være henimod et halvt århundrede ældre og henføres til Villem Stensens far, Sten Adamsen, og/eller dennes kompagnon Hans maler i Ribe. Mens farverne på prædikestolens træværk er sammenhørende med malerierne, er pulpituret 1958 nymalet i en blå farve, der også er udstrakt til stoleværket. Kirkens middelalderskulpturer, der 1958 blev leveret tilbage fra museet i Ribe, står ustafferede.

1847 blev prædikestolen forsynet med en himmel og underkastedes som altertavlen en restaurering, nymaling og opforyldning ved malermester Poulsen i Ribe. 1859 kasserede man kirkens renæssancestader med tilhørende vægpaneler og indsatte de nuværende stole, der som andet inventar fik egetræsmaaling. Kalkmaleriernes istandsættelse 1914 betød nedtagelse af den nævnte prædikestolshimmel, der nu er henlagt på pulpituret.

Alterbordet er middelalderligt, muret af munkesten med kraftig bordplade af granit, 164×105 cm, 100 cm højt (jfr. fig. 5, 8a), kun den hvidtede bagside tilgængelig. Bordpladen, der udgøres af tre sten, er 15 cm tyk med skråkantfremspring (svagt hulede) fortil og ved siderne, i nord 8 cm, i syd 3 cm. Et fotografi af det blottede bord 1958 (i NM) viser murværk i uregelmæssigt, nærmest polsk forbandt og ovenpå

Fig. 27. Altertavle, o. 1610, erhvervet 1684 fra Hunderup kirke, der kort forinden havde købt den af S. Nikolaj kirke i Varde (s. 3134). Tilskrevet Mads Christensen Gainst i Revsing. NE fot. 1985. — Altarbild, um 1610, erworben 1684 von der Kirche in Hunderup, die es kurz vorher von der Nikolaikirche in Varde gekauft hatte. Zugeschrieben Mads Christensen Gamst in Revsing.

Fig. 28. Nadveren, altermaleri fra 1684, tilskrevet Villem Stensen i Ribe (s. 3136). NE fot. 1985. – *Abendmahl, Altargemälde 1684, Villem Stensen in Ribe zu geschrieben.*

bordpladen en grov (nu fjernet) påmuring, ligeledes i munkesten. Bordet kan være senromansk, men da tegl ikke ellers kendes i bygningens romanske murværk, tyder materiale og skiftegang snarest på, at alterbordet er opsat i senmiddelalderen, måske med genbrug af en romansk bordplade.

Alterbordet dækkes af *alterpanel* fra o. 1600 i fyrretræ, 172×112 cm, 113 cm højt. Kortsiderne udgøres af to fag enkle højfyldinger, forsiden (fig. 26) af fire profilindrammede arkadefyldinger, indfattet af lister med æggestav og neglesnit. De smalle arkader har kannelerede pilastre med profilkapitel og særegne baser, der synes at efterligne diamantkvadre. Det tungede bueslag ledsages af en forsænket bort med småbosser, og sviklerne smykkes af rosetter og (i de to midtfag) englehoveder. Træet står blankt siden restaureringen 1958. Dets gamle farver⁷⁷ må være fjernet 1890, da panelet frilagdes, eller senest 1906, da forsiden og endestykker skulle olieres med omhu.¹⁰

†*Alterklæder*. Et klæde af sort fløjel med kirke-ejerne Frederik Gersdorffs og Edel Margrethe

Krags navne og våbener bar årstal 1724⁷⁸ og må have svaret til et i Hunderup (s. 3176). Det omtales 1766 som broderet med guld og sølv og forsynet med initialerne »H.F.G.« og »F.E.M.K.«.⁷⁹ 1842 og 1846 ønskedes nyt alterklæde af rødt fløjel,²⁰ og 1890 var klædet fortæret af fugt. Et nyt anskaffedes dog ikke, da alteret fandtes beklædt med »smuk træskærearbejde« (alterpanel), som i stedet frilagdes.¹⁹

Altartavle (fig. 27), o. 1610, erhvervet 1684 fra Hunderup kirke, der kort forinden havde købt den af S. Nikolaj kirke i Varde. Tavlen, der må tilskrives Mads Christensen Gamst i Revsing,⁸⁰ har staffering fra 1684, hvortil hører malerier, som må tilskrives Villem Stensen i Ribe.⁸¹

Den statelige altartavle består af postament, tredelt storstykke og attika samt et todelt, gavlptrydet topstykke, alt med vinger, der udgøres af rulleværk. Storstykket opdeles af fire korintiske frisojler, der har prydbælte med beslagværk og løvehoved. De står foran høje profilfyldinger, og felterne indfattes af tandsnit og borter af småbosser. Under storsøjlerne brydes den kvartrunde postamentgesims af fremspring, de ydre afsluttes forneden af hængeskugle, de indre hviler på postamentets volutfremspring, der prydes af englehoved. Postamentvingerne har frugtklase, storvingerne englehoved og løber foroven ud i et profilstillet ørnehoved. Storfrisen, hvis underside har markeret »loft« med små drejede hængesklokker, ledsages på arkitraven af tandsnitliste, mens et større tandsnit under kronlisten nu er borttaget.

Attikaen (fig. 30) er opdelt af joniske karyatider i form af de samme lidt stive evangelistfigurer med bog, blækhús og symbolvæsen ved fødderne, som billedskæreren har benyttet på sine prædikestole.⁸² Figurerne, der står på konsoller foran fyldinger med tandsnit, er fra nord (med anførelse af konsollernes påmalede navne): »S. Matheus, S. Marcus, S. Lucas, S. Iohannus(!)«. Attikafelterne har (som topfelterne) en lidt enklere indramning end storfelterne. Vingerne smykkes af en tænksom engel i brystbillede og har yderst et obeliskagtigt spir med løgformet top. Attikafrisen brydes af fremspring med semikolontegn, og dens let svajede gesims

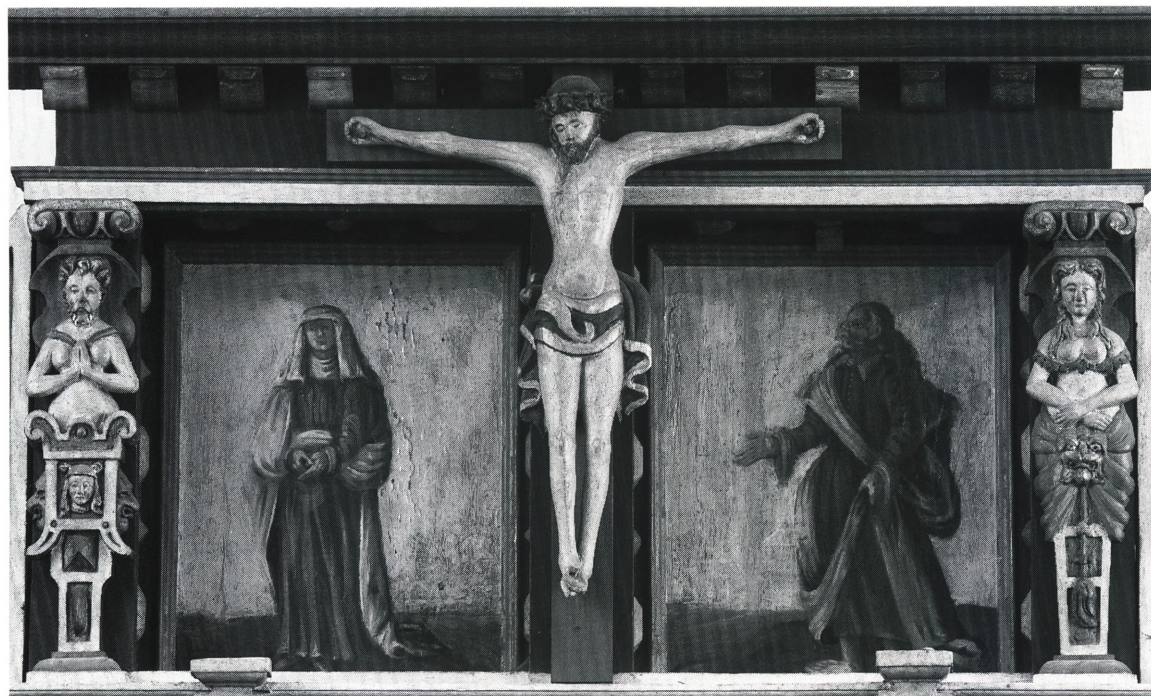

Fig. 29. Altertavle, o. 1610, udsnit af topstykke med krucifiks, der flankeres af malerier fra 1684, visende Maria (i nord) og Johannes sørgende (s. 3136). NE fot. 1985. – *Altarbild, um 1610. Ausschnitt, Kruzifix, flankiert von Gemälden, 1684, mit den trauernden Maria (im Norden) und Johannes.*

bærer yderst små fløjtespillere som på den af Mads Christensen Gamst signerede prædikestol i Brørup (s. 2724). Herimellem rejser sig et topstykke, hvis felter flankeres af to joniske her-

mer, en mandlig (i nord) og en kvindelig (fig. 29). Han har foldede hænder for brystet og på skaftet et kvindehoved flankeret af to vrængemasker i profil; hun har lagt hænderne ind foran

Fig. 30. Altertavle, o. 1610, udsnit af attika med evangelistkaryatider (s. 3134) og malerier fra 1684, Korsfæstelsen, tilskrevet Villem Stensen i Ribe (s. 3136). NE fot. 1985. – *Altarbild, um 1610. Ausschnitt aus Attika mit Evangelistenkaryatiden und Kreuzigungsgemälde, 1684, dem Maler Villem Stensen in Ribe zugeschrieben.*

livet og har om skaffet et klæde med vrængemåske. Mellem de to topfelter er opsat et krucifiks, der rækker op foran den glatte topfrise. Topgesimsen ledsages af tandsnit og bærer yderst to vasespir, som flankerer en gavl med kronende frifigur af den opstandne Kristus.

Tavlens *malerier* fra 1684 svarer meget til de af Villem Stensen 1668 signerede malerier på altertavlen i Lønborg kirke (Ringkøbing amt) og til hans regnskabsbelagte malerier fra 1677 i Rejsby (DK. SJyll. s. 1158). De er malet i olie på tavlens gamle maleripanel, farveholdningen er lysbroget, dragterne især hvide, baggrunden grå og overskyet. Storfeltets fremstilling af Nadveren (fig. 28) er en let variation af motivet i Rejsby, idet Judas dog her sidder til venstre med sin pengespung. Ligeledes som i Rejsby rummer storstykkets sidefelter malerier af Jesu Døb (i nord) og Getsemane. Døbsscenen viser Jesus stående i Jordanfloden med sine hænder bedende for brystet, mens en sindig Johannes hælder vand over ham med sin højrehånd; foroven viser Helligåndens due sig i en mørk sky. Scenen i Getsemane følger også gængse stik, Jesus knæler mod venstre, hvor en engel viser sig med den bitre kalk, mens apostlene sover i mellemgrunden og soldaterne ses på vej lidt borte. De tre attikamalerier (fig. 30) rummer en Golgatafremstilling, fordelt med Maria og Johannes ved korsets fod i midtfeltet, de to røvere i hver sit sidefelt. Endelig er dette motiv gentaget i topstykket, idet dets to malerier atter viser Maria og Johannes (fig. 29) under korset, der her har form af topstykkets nævnte, udskårne krucifiks.

Den med malerierne sammenhørende staffering er mørkbroget med især gråt og grønt samt mindre rødt og forgyldning, alt på en bund af matblåt og brunt, der stedvis optræder som marmorering; under storgesimsen ses malet tandsnit. Postamentfeltets Fadervor i gylden fraktur på sort bund er måske videreført fra tavlens første staffering: »Fader vor, du som est...«. Af de øvrige indskrifter i hvidgule, pyntelige versaler på sort bund taler frisens om tavlens opsætning i Vilslev kirke 1684: »Gvd til Ære, sit Hvs til Prydelse, hafver Hvnderup Kierke denne Tafle ladet bekoeste og indsette Anno 1684, da

H(er) Hans Mortensen Friis war Sogne Præst«.

Indskriftens omtale af Hunderup kirke som bekoster af tavlen viser, at den må være identisk med den altertavle, Hunderup kirke netop havde købt af S. Nikolaj kirke i Varde men øjensynligt ikke selv fundet plads til (jfr. s. 953, 3178). Dette rummer samtidig en forklaring på tavlens for en landsbykirke usædvanlige størrelse og pragt, idet den således oprindelig er udført til en bykirke.⁸³ Selv om friseindskriften ikke direkte siger det, må tavlens staffering med de nuværende malerier være sket i forbindelse med dens opsætning i Vilslev 1684.⁸⁴ Om dens fremtræden i Varde kan blot siges, at postamentet som nævnt kan have bibeholdt sin gamle indskrift, lige som topfelterne må have beholdt deres motiver (givet af det skårne krucifiks).⁸⁵

Sognepræst Niels Lang kaldte 1766 altertavlen moderne, skænket i »forrige Seculo« fra Hunderup kirke.⁸⁶ 1846 var en del af forgyldningen afskallet og tavlen ønskedes istandsat, hvilket skete 1847, da malermester Poulsen fra Ribe restaurerede, malede og opforgyldte. En ny farveopfriskning skete 1859,²⁰ lige som nogle løse dele blev fæstnet 1901,¹⁰ hvorefter tavlens fremtræden kendes fra ældre fotografier (fig. 50). Malerier og træværk bar da præg af de nævnte, ret grove overmalinger, og foran postamentfeltet var påsat en fyrretræsplade med gul skriveskrift: »Gjører dette til min Ihukom(m)else«. Ved restaureringen 1958 er overmalingerne fjernet, og tavlen har fået sin nuværende fremtræden.

Til samme (†) *altertavle* fra o. 1500, formentlig kirkens højaltertavle, må henføres en Nædestolsgruppe og en figur af Maria med barnet. Nædestolsgruppen (fig. 32), 131 cm høj, udgøres af en aldrende fader i kongeligt skrud, der sidder på et tronsæde og holder sin martrede søn frem i skikkelse af en smertensmand, mens to engle bistår ved siderne. Faderen, hvis krone har mistet spirene, er karakteriseret ved et vældigt lokket hår og skæg. Han holder sin venstre hånd (langfingerne mangler) imod hoften af sønnen, hvis underarme er afbrudte. Højre hånd har holdt en kalk under sidesåret, hvor endnu en stump ses, venstre underarm ses at have været dyvlet på, ligesom også englen bag Kristus i det væsentlige

Fig. 31-32. Altartavlefigurer, o. 1500, formentlig fra (†)højaltartavle (s. 3136f.). 31. Maria med barnet. 32. Nædestolen. Sofus Bengtson fot. 1936. – *Altarfiguren, um 1500, vermutlich von einem (†)Hochaltar. 31 Madonna. 32. Gnadenstuhl.*

er tilstykket. Der er gjort nøje rede for smerstensmandens anatomi ned i detaljer som underbenenes fremstående blodårer, især kendelige på den flot svungne højrefod (fig. 68). I skinnebenet herover er ved restaurering 1936 indsat en

lidt unødvendig reparation, mens en kraftig revne forneden i figurgruppen ikke er søgt udbedret.

Mariafiguren (fig. 31), 134 cm høj, står let svajet med det nøgne, krølhårede barn siddende

Fig. 33. Johannes Døberen, *alterfigur, o. 1500, formentlig fra (†)sidealtertavle (s. 3138). NE fot. 1985. – *Johannes der Täufer, *Altarfigur um 1500, vermutlich von einem (†)Nebenaltar.*

rankt på venstre arm, mens højre underarm har

været tilstykket og nu mangler. Marias krone, hvis spir mangler, afsluttes forneden af en snoet perlekrans med roset fortil. Hendes ansigt er ret smalt med høj, glat pande og små øjne, håret falder i bølger ned bag skuldrene, kjolen er højlivet, den åbenstående kappe ført fra venstre ind

foran kroppen. Barnet har mistet venstre ben og det meste af sine arme men synes at have rakt ud, måske efter en genstand i moderens hånd.

Begge figurer er stærkt hulede bagfra, isærne forsynet med nedboringer. Træet står blottet med beskedne rester af kridtgrund og farve, der dels fremstår oprindelig, dels overmalet. På Nådestolen har faderen således rødt på kappen, blåt på foret, endvidere ses gråt, blåt, grønt og forgyldning. Marias kappe har spor af forgyldning, og kjolen har vistnok fremstået hvid med et mønster.

De ganske velskårne figurer, med deres karakteristiske lange smalle næser, har nære sidestykker i altertavler med tilsvarende opbygning i Tjæreborg (s. 1854f.) og Seem (Ribe hrd.). Som der må Nådestolsgruppen have haft plads midt i hovedskabet, flankeret af Maria (i nord), og en tredje nu manglende storfigur, snarest værnehelgenen S. Nikolaj (jfr. indl.). Tavlen har formentlig været højaltertavle indtil den nuværende altertavles opsætning 1684. Snitværkerne synes tildels bibeholdt i kirkerummet frem i 1800'rne; 1862 nævnes de to figurer med nedsående *Johannesfigur og kirkens gamle krucifiksfigur som »fire helgenbilleder næsten fortærende af ælde«.10 1873 fandt Helms Nådestolen hensat på pulpituret, og 1894 lå alle figurer på kirkeloftet.27 Noget kan have været blandt de »gamle ornamentter«, der 1862 var lagt på loftet til opbevaring.10 1936 blev figurerne efter restaurering i Nationalmuseet afgivet til Den antikvariske Samling i Ribe. Herfra er de 1958 tilbageleveret kirken, hvor Nådestolsgruppen nu er op hængt nord for korbuen, Mariafiguren på skibets sydvæg.

En figur af Johannes Døberen (fig. 33), fra o. 1500, nu hovedløs, 133 cm høj, kan på grund af sin størrelse ikke stamme fra samme tavle som ovenstående figurer og må derfor have hørt hjemme i en (†)side altertavle. Johannes står på et frønnet fodstykke med højre ben blottet; hans højrehånd med afbrudte fingre har peget mod lammet og bogen, som han bærer på venstre hånd. Kappen falder i store knækkende folder endende i noget, der kunne ligne et dyrehoved over venstre fod (måske angivelse af kamelhårs-

Fig. 34. Alterkalk, 1697, med våbener for Frederik Gersdorff og Edel Margrethe Krag, udført af Simon Matthiesen i Odense eller hans søn Matthis Simonsen (s. 3139). NE fot. 1985. – *Kelch mit Stifterwappen, 1697. Eine Arbeit von Simon Matthiesen in Odense oder seinem Sohn Matthis Simonsen.*

kappen). Med hovedet er også afgang en større del af brystpartiet, der tildels synes at have været tilstykket; bagsiden er stærkt udhulet. Sammen med kirkens øvrige gotiske snitværksstykker kom figuren i den senere del af 1800'erne på kirkeloftet og herfra 1936 til Den antikvariske Samling i Ribe (inv. nr. 7565b). Her er den forblevet efter de øvrige figurers tilbagelevering (jfr. ovf.).

Altersølv (fig. 34, 35), 1697, med våbener og initialer for Frederik Gersdorff og Edel Margrethe Krag, udført af Simon Matthiesen (eller sønnen Matthis Simonsen) i Odense og næsten svarende til samme guldsmedeværkstedes et år ældre kalk i Hunderup kirke. Kalken (fig. 34), 21 cm høj, har sekstunget fod, den ene tunge med pånippet, 3 cm høj, krucifiksfigur, den modstående med givernes våbener graveret tillige med deres initialer »F.G.« og »E.M.K.« samt årstallet. Foden er drevet stejlt op imod skaftledene, der viderefører den sekstungede form ligesom knoppen, der har mellemfaldende rudebosses, hvis graverede versaler tilsammen danner navnet »Ihesus«. Det halvkugleformede bæger har nyere, påloddet tud. På standpladens overside ses Simon Matthiesens stempel (Boje 1982, nr. 4080).⁸⁷ Den sammenhørende disk (fig. 35), tv. 16 cm, har på fanen et graveret cirkelkors og overfor et cirkelindskrevet Jesumonogram (stempel savnes). Sættets anskaffelse parallelt med Hunderups må forudsætte, at Frederik Gersdorff og Edel Margrethe Krag også i forhold til Vilslev kirke 1697 har optrådt i egenskab af kirkeejere. Altersættet slutter sig i formerne til de mange fynske arbejder fra Simon Matthiesens værksted.⁸⁸ Det nævnes 1766 med sine våbener;⁷⁹ en istandsættelse er sket 1987.

En **alterkalk* (fig. 38) fra o. 1475-1500, ifølge indskrift anskaffet til Helligkorsalteret i kirken, er tidligt kommet bort og opbevares nu i Natio-

Fig. 35. Alterdisk, 1697 (s. 3139, jfr. kalken fig. 34). NE fot. 1985. – *Patene, 1697.*

Fig. 36-37. *Alterkalk, o. 1475 (jfr. fig. 38), detaljer (s. 3140). 36. Knop og skaftled. 37. Fodens underside med indskrift. NE fot. 1994. – *Kelch, um 1475 (vgl. Abb. 38). Details. 36. Knauf und Schaft. 37. Inschrift an der Unterseite des Fußes.

nalmuseet. Den er 17 cm høj, foden sekstunget med en lille støbt, 3 cm høj, krucifiksfigur fæstnet til en af tungerne på et graveret kors. Foden er drevet stejlt op mod skaftet (fig. 36), hvis sekssidede led har graveret bladværk. Knoppen er sekstunget med graverede stavværksvinduer (på over- og undersiden) samt mellemfaldende rudebosser, hvis graverede minuskler dannende navnet »Ihesus«. Det lille bæger er udpræget go-

tisk i formen. På undersiden af den delvis afbrudte fodplade (fig. 37) er graveret den latinske minuskelindskrift: »Calix eccle(sie) Vilslof ad [altare sanc]te crucis ibid(em) specialiter deputat(us) (Vilslev kirkes kalk særligt bestemt til Hellig Kors' alter sammesteds)«. Hertil har man siden føjet en indridset værdiansættelse: »lvi marck och iii sk(illing)«, og på fodtungen over for krucifikset er ligeledes sekundært graveret: »OB AB 1631«. Initialerne tilhører kalkens daværende ejere Otto Brahe og Anne Bille til Næsbyholm på Sjælland. Senere, efter 1755, er kalken foræret til den ved Næsbyholm liggende Tyvelse kirke, hvis ejer 1856 skænkede kalken til Nationalmuseet (inv. nr. 15619).

Oblatæsker. 1) 1958, med kors på låget og på siden graveret: »Til Minde om Vilslev Kirkes Genindvielse 16/12 1958«. Stemplet »Cohr«. 2) 1862,¹⁰ af sort porcelæn med guld Kors fra Bing & Grøndahl. *Alterkander.* 1) 1967, 22 cm høj, med påskrift: »Marie Otzen Hillerup 1967«. Mærket »Sterling«. 2) 1847,²⁰ af sort porcelæn med guld Kors fra Bing & Grøndahl.

Sygesæt. 1) Moderne. 2) 1787, kun kalken bevaret (fig. 67), med stempel for Oluf Nielsen Bützov i Ribe (Boje 1982, nr. 6793-95). Den er 11 cm høj, foden cirkulær med profilering og bred standplade, skaftet cylindrisk, knoppen kugleformet med graveret bladværk, bægeret halvkugleformet. Herpå ses en graveret, tolinjet kursivindskrift med kirkeejernes navne, adskilt af en omløbende dobbeltlinje: »Friderich Gersdorff Kiergaard 1787 Frideriche Louise v. Leth«.

Alterstager (fig. 39), 1600'rne, 44 cm høje, med høj, profileret fod, ensdannet lyseskål og balusterskaft af vekslende konkave og konvekse led. De kraftige stager har inden for amtet nære sidestykker i Vorbasse kirke (s. 2311), mens andre findes i sønderjyske kirker.⁸⁹ Stagerne nævnes tidligst 1791.²¹

Messehagel, o. 1900, af rødt fløjls med ryg Kors og kantning af gulddagramaner. †*Messehagler.* 1834 ønskedes en ny hagel anskaffet, ligeledes 1851,²⁰ og 1876 var messehaglen netop fornyet.¹⁹

Alterskranke, 1958, halvcirkulær, med genbrugte, enkle balusterstivere fra midten af 1800'rne (jfr. ndf.), der er gråmalede, mens

Fig. 38. *Altarkalk, o. 1475, ifølge indskrift anskaffet til kirkens Helligkorsalter (s. 3139). I Nationalmuseet. NE fot. 1994. – *Kelch, um 1475. Laut Inschrift für den Heiligenkreuzaltar der Kirche erworben. Im Nationalmuseum.

skranken i øvrigt står i blank eg. †*Alterskranker*. 1794 istandsattes skranken ved alteret,⁶⁰ og atter 1831 ønskede synet reparation af rækværket ved knæfaldet, der 1834 blev betrukket med læder. 1851 skulle skranken gøres bredere og anbringes i en halvcirkel.²⁰ Den fornyede skranke, udført i fyrretræ,¹⁰ ses på indretningsplanen 1884 og (let ændret) på ældre interiørfotografier (fig. 8a og

50). Stiverne er genbrugt i den nuværende skranke.

Døbefont (fig. 42), romansk af granit, af arkadetype med relicffremstillinger, der nu fremtræder noget ophuggede (Mackeprang: *Døbefonte* s. 324f.). Den 91 cm høje font har en ganske enkel fod af rødlig granit med lidt fladtrykte hjørnehoveder, hvis midtdelte hår ender i op-

Fig. 39-40. 39. Alterstager, 1600'rne (s. 3140). 40. Dåbsfad (nr. 2, s. 3142), o. 1550. NE fot. 1985. – 39. *Altar-Leuchterpaar, 17.Jh.* 40. *Taufschale, um 1550.*

adsvungne lokker, samt en spinkel vulst ved overgangen til kummen. Kummen, der er af grå sten, tv. 75 cm, fremtræder over en konisk underdel med bølgeranke cylindrisk, smykket med otte arkader, der har antydende baser, pudekapitæler og i sviklerne treblade og hoveder. Arkaderne rummer: 1-2) To løver med kropene vendt fra hinanden, men hovederne bagudrejede og deres lange tunger forenede med de store haleduske (jfr. fig. 42). 3-4) (Fig. 41) to krigere i tvekamp med sværd og spidsovale skjolde; bag den ene en fugleagtig figur. 5-6) To ranke, modvendte løver med fremrakte, kløftede tunger. 7-8) To frontalt stående mænd i fodsid dragt med nærmeste hånds vidt spredte fingre slået ud mod hinanden, mens de i den anden hånd holder en bog (nr. 7) og en ubestemmelig genstand. En spinkel vulst ledsager randen af kummen, der har en harmonisk fordybning. På fonten ses spor af kalk og rødlig farve.

Fonten tilhører en lille sydjysk gruppe, hvortil også hører fonten i Grene (s. 2277).⁹⁰ Mens dyremotiverne og de to frontale mænd er vanskeligt tolkelige,⁹¹ må krigerne opfattes som udtryk for en kamp mellem gode og onde kræfter (en såkaldt psykomaki) svarende til den langt bedre huggede font i Malt kirke (s. 2826).⁹²

1766 omtales fonten som en udhuggen kampesten, der stod i koret ved den søndre side, henimod alteret. Præsten anførte videre den tradition, at døbefonten skulle kunne konservere vandet bestandig, »uden al forrådnelse«, hvilket han vidste af egen erfaring men dog ikke havde villet lade komme an på videre forsøg, »for ej at vove for meget«.⁷⁹ 1851 blev fonten anbragt ved »indgangen til koret«,²⁰ formentlig den nuværende plads ved korbuens nordside (jfr. fig. 8a og 50). Helms beskrev udførligt fonten 1873 og 1894,²⁷ og såvel Andreas Clemmensen som Thorvald Bindesbøll har tegnet den,⁹³ før stenen 1887 blev rensat for oliemaling¹⁹ og i 1900'rne ophugget. Heraf ses, at denne mishandling ikke i væsentligt omfang har medført indgreb i motiverne.⁹⁴

Dåbsfade. 1) 1989, af blå glas (tvm. 69 cm), designet af Per Lütken og udført på Holme-gaards Glasværker. 2) (Fig. 40), o. 1550, sydtysk, af drevet messing, tv. 42 cm, med stærkt udpudset relief af Bebudelsen i bunden og herom næppe nok erkendelige spor efter en skriftbort. På fanen ses to borter af små stempede ornamenter samt en sekundær indskrift i graverede versaler: »Dorotea Tobings«. Navnet kan være en tidligere ejers, eventuelt den person, som har skænket fadet til kirken. Det næv-

nes tidligst 1862,¹⁰ 1889 ønskedes det renskuret, så den naturlige messingfarve kom frem.¹⁹

Dåbskande, 1862, af tin, 23 cm høj, af barokform, cylindrisk med profilering, bøjlebank, et let hvælvet låg med knopgæk samt snabelformet hældetud. I bunden tre gange gentaget, ovalt stempel med Ribes byvåben.⁹⁵ 1862 ønskedes anskaffet et fad af tin til at bringe døbevandet i.¹⁹

(†) *Korbuekrucifiks*, o. 1475-1500, bevaret er selve Kristusfiguren (fig. 43), ret medtaget og nu 141 cm høj. Den kraftige figur hænger udspændt i let skrånende arme, det delvis aflækkede hoved ligger dødt mod højre skulder, brystkassen er udspilet, knæene let bøjede og højre fod lagt over den venstre.

Af hovedet (fig. 44) er pande og isse borte, kun lidt af tornekronen er i behold, dertil et lukket venstreøje, næsen og en gabende mund, der indfattes af flot lokket fuldskæg. Skulderpartiet er usædvanlig muskuløst, sidesår angivet i højre side, lændeklædet er kort med snip mellem benene og ved venstre hofte. Fødderne fremtræder afslidte, armene er tappet på, hænderne nu fingerløse. Bagsidens udhuling dækkes af et formskåret rygbræt. Træet står blottet kun med enkelte rester af kridtgrund, der på lændeklædets for har lidt blå.

Krucifiksfiguren har en nær parallel i Holsted kirke (s. 2749) men forekommer noget bedre skåret. Korbuekrucifikset må have hørt til det Helligkorsalter (vel foran korbuen), hvortil en *kalk ifølge indskrift er skænket (jfr. ovf.), måske samtidig med krucifiksets opsætning i eller over korbuen. Her synes det engang i baroktiden afløst af nedenstående mindre †krucifiks. 1862 synes Kristusfiguren med de gotiske alterfigurer omtalt under »fire helgenbiller, næsten fortærede af ælde«, og den var vel blandt de gamle ornamenter, der samme år sattes på loftet, hvor Helms nævner den 1894.²⁷ 1936 blev figuren efter restaurering i Nationalmuseet afgivet til Den antikvariske Samling i Ribe, hvorfra den blev tilbagegivet 1958. Nu opsat på korets nordvæg.

Et mindre †krucifiks i barokformer, figuren beslægtet med en i Guldager (s. 2079), hang over korbuen indtil begyndelsen af 1900'erne, da

Fig. 41. To krigere i tvekamp, udsnit af romansk døbefont (s. 3142, jfr. fig. 42). NE fot. 1985. – *Krieger im Zweikampf Ausschnitt aus romanischer Taufe*.

fotografier viser figuren fæstnet til et glat kors med kraftig fodkonsol, alt mørkt egetræsmalet (jfr. fig. 50). Krucifikset ses senest nævnt i et inventarium fra o. 1915.¹⁰

Lektorium? Et kalkmalet indvielseskors meget højt på skibets sydvæg, ca. tre meter fra triumfvæggen (jfr. fig. 17), kunne antyde eksistensen af en høj lektoriatribune foran triumfvæggen i ti-

Fig. 42. Døbefont, romansk af granit (s. 3141). NE fot. 1985. – *Romanische Granittaufe*.

Fig. 43. Korbuekrucifiksfigur, o. 1475-1500 (s. 3143). Sofus Bengtson fot. 1936. – *Corpus eines Triumphkreuzes, um 1500.*

den o. 1500 (jfr. Sneum og Jernved kirker, s. 1825, 3221).

Prædikestol (fig. 45), o. 1620, tilskrevet H.P. snedker, med samtidige eller lidt senere staffering og evangelistmalerier, der må tilskrives Sten Adamsen i Ribe og/eller hans kompagnon Hans maler.

Prædikestolen består af fem fag med små, næsten kvadratiske arkadefelter, flankeret af korintiske frisojler med profilbase. Buerne bæres af forneden omløbende pilastre, der prydes af små bosser og har profilkapitæler med neglesnit. Langs denne indfatning ses spor efter et nu fjernet tandsnit, svarende til det, der stadig ledsager

bueslagene i forening med en forsænket bort med småbosser; sviklerne udfyldes med akantustreblade af ungrenæssancekarakter. Postamentet og frisen fremtræder ens med fremspring, der har løvemasker af hver sin for billedskæreren karakteristiske type. Postamentets er af en olm, skævmundet art (fig. 48), frisens mere som en skovtrod med udhængende tunge. I frisen læses reliefversalerne: »Salig ere de som høre Gvds ord och bevare det« (Luk. 11,28), i postamentfelterne: »Iesvs Christ(us) kom til verden at gjøre syndere salige« (1 Tim. 1,15). Under postamentfremspringene flankerer englehoveder hængestykker, der har form af lidt gnidrede rulle-

værkskartoucher. Gesimsen er kraftigt profileret med spor efter nu manglende tandsnit, og den klunget fornyede underbaldakin (fyrretræ) er svajet med profilribber, der ender i en profileret knopkonsol. Stolen er opsat i skibets sydøsthjørne med muret opgang igennem triumfmuren. *Bogstol* fra 1958.

De fire ud mod rummet vendende felter har evangelistmalerier, udført efter stik af Crispin de Pas den ældre.⁹⁶ De er malet direkte på træet i flygtige strøg af især rødt, blå, brunt og hvidt på en sortbrun bund. Fra nord ses: 1) (Fig. 46) Mattæus siddende bag pulten med højre hånd på en bogrulle og åben bog i den venstre; bag ham holdes et lys op af englen, hvis krop delvis mangler. 2) Markus, fordybet i sin skrivning med begge hænder om bogen, mens løvens hoved titter frem til højre for ham. 3) (Jfr. fig. 45) Lukas, med fyldigt, skægløst ansigt, læsende med bogen i begge hænder og oksens hoved synligt bag hans højre skulder. 4) (Fig. 47) Johannes, bevæget, med pennen løftet i højre hånd, mens den venstre ligger under bogen; bag ham ses ørnen. Femte fags felt ind mod væggen står umalet.

Træværkets staffering er som malerierne udført direkte på træet og må være samtidig. Dominerende er rødt, grønt og forgyldning, søjlerne har koksgrå skafter, og partier som løvehovederne synes fra første færd at have stået umalet med detaljer optrukket i guld. Også indskriften står forgyldt, på sort bund.

En 1914 nedtaget *himmel* fra 1847 (jfr. fig. 50) er nu henlagt på pulpituret. Den har fem fag ud mod rummet med glat gennemløbende frise og under gesimsens hjørner genbrugte englehoveder (tre af fem bevarede), der ikke svarer til H.P. snedkers og snarest er fra o. 1625-50. Af bekroningen er bevaret de fem topstykker med kolbe-frugt (noget skadede),⁹⁷ mens hjørnernes drejede spir synes borte lige som de nedre hjørners hængeskæb og volutter (jfr. fig. 50). Bevaret her er kun selve hængestykkerne i enkel kølbueform. Himlen har glat loft med småstjerner omkring en stor seksodet midtstjerne, hvis midtroset nu har mistet sin nedhængende kolbe. Bemaling fra 1847 (og 1859) i lysgråt med røde

Fig. 44. Korbuecrucifiksfigur, o. 1475-1500, udsnit med Kristushovedet (s. 3143). Roberto Fortuna fot. 1994. – *Triumphcorpus, um 1500. Ausschnitt.*

og hvide profiler samt blå loft og (uægte) guld på stjernerne. I frisen anes begyndelsen af en indskrift med gul skriveskrift på lysgrøn bund: »Salig er den...«.

Ved sin udformning med malerifelter knytter prædikestolen sig nærmest til et af H.P. snedkers tidlige arbejder, prædikestolen i Sneum fra 1604 (s. 1826). En del taler dog for, at den snarere er udført i den senere del af snedkerens virke, der kan dokumenteres frem til hans signering af prædikestolen i Grindsted 1626.⁹⁸

For det første ville det være noget flot, hvis kirken allerede o. 1600 skulle have bekostet stolen til afløsning for en næsten ny forgænger fra

Fig. 45. Prædikestol, o. 1620, tilskrevet H.P. snedker (s. 3144), malerierne tilskrevet Sten Adamsen og/eller Hans maler i Ribe. NE fot. 1985. – Kanzel, um 1620, H.P. snedker zugeschrieben. Die Gemälde werden Sten Adamsen und/oder Hans maler in Ribe zugeschrieben.

1587 (jfr. ndf.), og dernæst vides malerne, der må sættes i forbindelse med de bevarede, ældste malerier, først at have begyndt deres virke i Ribe i årene 1618-20."

Måske har selve prædikestolen stået færdig nogle år, før den fik staffing og malerier. Den omstændighed, at vægfeltet savner maleri, antyder vel, at prædikestolen i forbindelse med en mere fri opstilling har været tænkt med et femte (centralt) maleri af Kristus, som det ses på samme maleres prædikestol i Visby kirke (DK. SJyll. s. 1360f.).

De genbrugte englehoveder på himlen kan eventuelt stamme fra en ældre $\dagger$ himmel, lige

som en fortegnelse over præsterne siden reformationen, nævnt på prædikestolen 1769 (DaAtlas), vel snarest kan have stået på et trykpanel (jfr. s. 2725). 1846 sagdes prædikestolen dog udtrykkelig at mangle himmel, hvorfor den ved en istandsættelse 1847 blev forsynet med ovennævnte himmel. Ved samme lejlighed er vel den nuværende underbaldakin kommet til, inden alt blev malet og opforyldt af malermester Poulsen i Ribe; en ny opmaling nævnes 1859. 1853 truede opgangens murgennembrydning med nedstyrtning, hvorfor stikket måtte ommures,²⁰ og 1904 sænkede man såvel stolen som den tilhørende murgennembrydning med ca. 90 cm;¹⁹

Fig. 46-47. Prædikestolsmalerier, tilskrevet Sten Adamsen og/eller Hans maler i Ribe (s. 3145). 46. Mattæus. 47. Johannes. NE fot. 1985. – *Kanzelfelder mit Evangelistengemälden, Sten Adamsen und/oder Hans maler in Ribe zngeschrieben. 46. Matthäus. 47. Johannes.*

den ældre gennembyrning spores endnu (jfr. fig. 6). Herefter ses stolen på ældre fotografier (jfr. fig. 50) overmalet og med himlen indbygget i væghjørnet ovenover. Af hensyn til de fremdragne kalkmalerier blev himlen 1914 henlagt på pulpituret. Med restaureringen 1958 er 1800'ernes overmalinger fjernet, hvorved prædikestolen har fået sin nuværende fremtræden.

†*Prædikestol*, 1587. Dette år havde kirkeværgen udgivet 35 dl. 3 mk. for en ny prædikestol.¹⁰⁰

Stolestader, 1859, af fyr, bænke med let skrå fyldingsryglæn, gavlene, 133 cm høje, i enkle nygotiske former med to fyldinger. I stoleværket, der udtrykkelig er udført efter forbillede af de daværende i domkirken (s. 454, 2169),²⁰ indgår enkelte ældre dele. Forpanelerne er fra o. 1600 med 2×6 højfyldinger under tandsnitliste, det østre indgangspanel er tilsvarende (i syv fag), det vestre fra 1700'erne med profilfyldinger i fem fag. På pulpituret findes endvidere »rakerbænke« fra 17-1800'erne med to gavle forrest i syd (fig. 53), der vel som pulpituret er fra 1599. De er let afskårne foroven, nu 105 cm høje, med tre smalle højfyldinger og afsluttende halvrosen,

der smykkes af neglesnit. Af tilsvarende gavle ses én genbrugt i degnestolens bæk (jfr. ndf.), og resterne af en fjerde henligger på kirkeloftet.

Mens pulpiturenbænkene er gråmalede, står selve stoleværket siden 1958 blåmalede med en

Fig. 48. Postamentfremspring med løvmask (s. 3144), udsnit af prædikestol fra o. 1620 (jfr. fig. 45). NE fot. 1985. – *Sockelvorsprung mit Löwenmaske. Ausschnitt aus Kanzel um 1620.*

(ældre) hvid nummerering, som begynder østligst i syd og i nord forløber fra vest mod øst.¹⁰¹ Staderne stod fra første færd egetræsmaled og fik 1901 en opfriskning med lys egetræsmaling, der vistnok 1939 måtte vige for en gråblå. Fotografier fra o. 1900 (i NM) viser *†hatteknager* ved sydvæggen. To *armstole* fra 1796, i blank eg med læderbetræk, har under et topstykke med udskåret Tro, Håb og Kærlighed årstallet: »Anno mcmlxxvi«.

†Stolestader. De ovennævnte ældre stoledele tyder på, at kirken har haft et sæt stader i egnens ungrenæssancestil fra o. 1580-1600. Hertil hørte (*†*)*vægpaneler* som i Darum (s. 3053), hvoraf endnu er bevaret et frisestykke (fig. 59), 40×78 cm, med to profilfyldinger kantet af tand- og neglesnit. På den ene fylding er som angivelse af stormflodshøjden indskåret »An(n)o 1634«, på den anden er med samtidig eller kun lidt senere sort fraktur påmalet »Vandflod«. Ældre blågrøn

bemaling med lidt hvidt og rødt samt sort optrækning af årstallet. Panelets vandflodsmærke nævnes tidligst ved midten af 1700'erne som en angivelse af vandstanden 1634 tre alen over kirkegulvet.¹⁰²

1683 skulle stiftslensmanden og bispens tilvejebringe ordening på stolestaderne, da Vibeke Rosenkranz (på Kærgård) havde klaget over stor uskikkelighed, eftersom en del kvinder ikke havde faste stolestader.¹⁰³ I forbindelse med fortsatte stolestridigheder ses 1692, at møllerens forgænger, Tobias Lindenhahn, på egen bekostning havde ladet indsætte to stader i vest lige inden for døren.¹⁰⁴ Af en stoleordning 1692 fremgår, at der da også var stader i koret. Nordsidens forreste kvindestol her var nylig indsat men stod »straks mod alteret«, hvorfor den skulle opbrydes; de to forstykker tilfaldt giverne. Den næste stol var lille, til to »fuldkomne eller tre middel-mådige personer«, den tredje tilhørte præstekonen, mens der i skibet, fra korbuen til kirkedøren, var 15 kvindestole til seks personer. Også de tre forreste stader i skibets sydside var kvindestole, mens der herfra vestover til den tilmurrede syddør stod 15 mandsstole, hvortil kom 14 store karlestader under pulpituret.¹⁰⁵ 1803 trængte flere stole, især på pulpituret, til reparation og rygstykker,⁶⁰ 1834 blev kirkestolene forbedret og malet, ligeledes 1847, og 1851 lod man staderne i koret fjerne,²⁰ hvilket medførte klage fra deres brugere.¹⁰⁶ Inden stadernes og vægpanelets nedtagning 1859 nåede Helms at måle efter, at panelets stormflodsmærke befandt sig 2 alen 2 1/2 tomme over gulvet (122 cm). Af panelet bevarede man det nævnte stykke (fig. 59), der nu er opsat ved korbuens sydside.

En *†skriftestol* nævnes 1692, da den forreste kvindestol i koret var opsat for nær op til den.¹⁰⁷ Skriftestolen må derfor have stået på den sædvanlige plads nord for altret.

En *degnestol* er fra 1859, af fyr. Pulten har 2×2 fyldinger med perlestavslister, dens vanger tre tilsvarende fyldinger over hinanden, og pultbrættet er gjort af genbrugt panel. Til pulten hører en stolebænk i fuld længde, der i øst afsluttes med en stolegavl fra o. 1600, 112 cm høj, svarende til dem på pulpituret (fig. 53, jfr. stolesta-

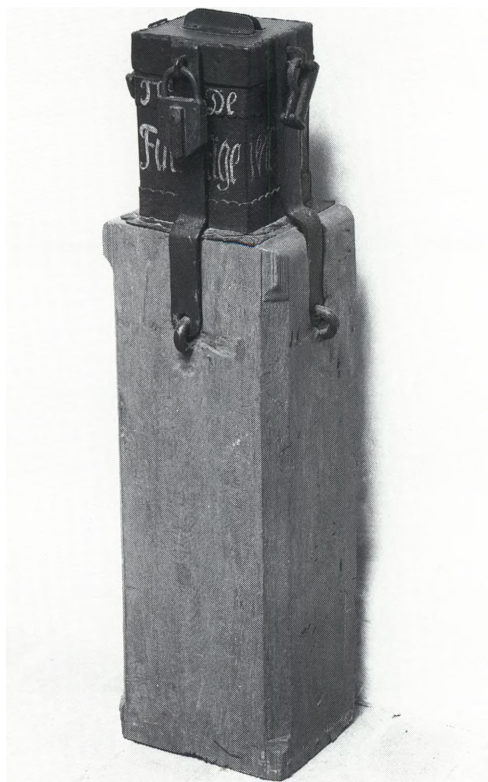

Fig. 49. Pengeblok, o. 1750 (s. 3151). NE fot. 1985. – *Opferstock*, um 1750, en stolegavl fra o. 1600, 112 cm høj, svarende til dem på pulpituret (fig. 53, jfr. stolesta-

Fig. 50. Indre set mod øst. Kr. Hude fot. 1905. – Kircheninneres gegen Osten.

Fig. 51. Interiør fra skibets vestende, norddøren (s. 3114), og udsnit af pulpitur fra 1599 med malerier fra o. 1625-50 (s. 3151). NE fot. 1985. – Das Innere vom Westende des Schiffs mit Norderportal und Ausschnitt aus Empore von 1599. Gemälde um 1625-50.

der), men nu suppleret oventil. Gråmalet, pultbrættet dog med ældre egetræsmaling og påskrift i sort skriveskrift: »Vilslev« og »Jedsted«. I korets nordvesthjørne; 1884 overfor i syd med kortere bänk (jfr. fig. 8a).

Pengeblok (fig. 49), o. 1750, 81 cm høj, bestående af en affaset, blåmalet stolpe bærende en lille jernboks, 13×13 cm, 18 cm høj, der har låg med tre overfaldslukker, sikret af to ældre stanglåse og en hængelås. Boksen, hvis jernbånd har tungekant, står brun med hvid kursivskrift: »Almisse Til de Fattige i Vilslef«. Tidligst nævnt 1862.¹⁰ I korbuen ved sydsiden.

To *pengebøsser* fra o. 1900, af metalblik, 23 cm høje, har form som en pyramidestub med høj pengetragt. Sortmalede med hvid antikva: »Gud elsker en glad Giver«. I skibet, flankerende indgangen (jfr. fig. 51).

Pulpitur (jfr. fig. 51, 60), 1599, med lidt senere malerier, indrettet til orgelpulpitur 1915. Pulpituret er hovedsagelig af fyr og optager skibets vestende frem til døren. Det bæres af 3×4 firside stolper, der bortset fra tre (midtunder) synes oprindelige (af eg). Brystningen har 14 fag med felter i to rækker, de nedre har form af højrektangulære profilfyldinger, de øvre af en gennembrudt frise med drejede balusterstivere. Felterne kantes ved siderne af slyngbånd, forinden løber såvel et slyngbånd og en tandsnitliste, mellem de to rækker felter en perlestav og øverst under kronlisten et skråstillet tandsnit. Af bærestolperne er de forreste og bageste ud mod midtgangen søjleagtigt udformede med rosetbesat postament, kannelerede og beslagværksprydede skafter samt noget blokagtige søjlehoveder, der udgøres af to led. Det nedre har karakter af et jonisk kapitæl med indskårne arkader på siderne, de øvre har volut og enkel karvskåren ornamentik samt på de to forstolper reliefversalerne: »Anno/ 1599«. Af yderstolperne er kun de to forreste kannelerede, og udsmykningen er af enkel, karvskåret art.

Pulpituret har opgang langs vestvæggen i nord, vistnok fra 1859, og på bærebjælken ved sydturen ses hatteknager fra samme tid. Orglet flankeres af amfiteatralsk opsatte rakkerbænke (fig. 53, jfr. stolestader), hvis brugere i bryst-

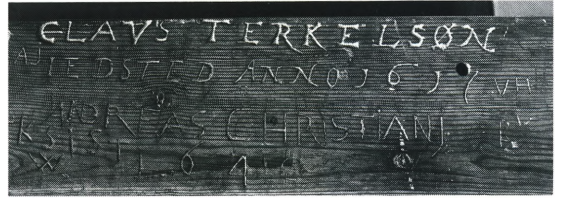

Fig. 52. Pulpitur, 1599, brystningens dækplanke med indskårne navne og årstal (s. 3151). NE fot. 1985. – *Empore, 1599. Die Namen und Jahreszahlen.*

ningens dækplanke har indristet talrige navne,

initialer, årstal, brætspil mm., især i 1600'rne (fig. 52).¹⁰⁸

Pulpituret, hvis træværk siden 1958 står blå-

malet, har i sine 14 felter *malerier* af Kristus og apostlene samt S. Jeronimus. De er som prædikestolsmalerierne tilskrevet Sten Adamsen og/eller hans kompagnon Hans maler i Ribe og må være udført i 1600'ernes anden fjerdedel eller midte. Malerierne er udført direkte på træet med ret flygtig pensel, dragterne er hvide, brune og røde, baggrunden gråsort, og der spores også efter en rensning 1958 nogen overmaling. Som i Grimstrup og Guldager, hvor samme malere har udført næsten tilsvarende pulpituremalerier 1642 og 1652 (s. 1702, 2086), er

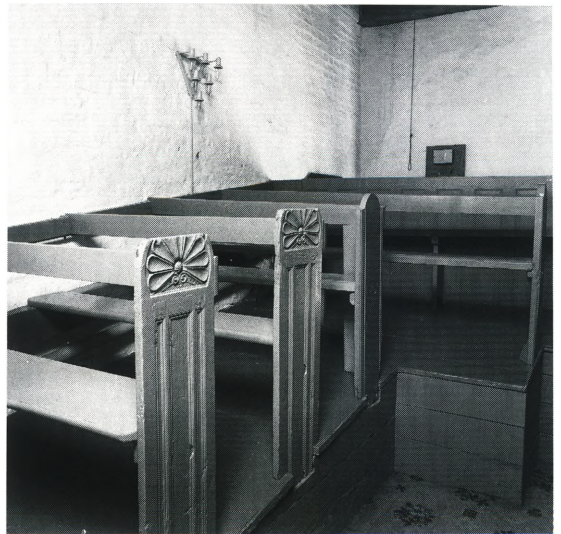

Fig. 53. Pulpiturstole (s. 3147, 3151), »rakkerbænke« fra 17-1800'rne, de to forreste med ældre renæssancegavle (1599?). NE fot. 1985. – *Emporengestühl, Bänke für arme Leute, 18.-19. Jh. Die zwei vordersten haben ältere Renaissancegavlen (1599?).*

Fig. 54-55. Pulpiturmalerier, o. 1625-50, tilskrevet Sten Adamsen og/eller Hans maler i Ribe (s. 3152). 54. Jakob den ældre. 55. Mattæus. NE fot. 1985. – *Emporengemälde, um 1625-50, zugeschrieben Sten Adamsen und/oder Hans maler in Ribe. 54. Jakobus der Ältere. 55. Matthäus.*

til forlæg benyttet en serie stik af brødrene Raphael og Johannes Sadeler i Antwerpen.¹⁰⁹ Malerierne, med Kristus midt blandt apostlene og S. Jeronimus yderst i nord, beskrives her fra syd med anførelse af deres nedenunder stående påskrifter i hvid fraktur; som det fremgår, er et par apostle forbyttede: 1) »S. Simon« (egentlig Judas Taddæus), med ansigtet i profil mod højre skulder, spyd i højre hånd, en åben bog i venstre. 2) »S. Paulus«, med ansigtet vendt mod venstre, opslået bog i venstre hånd og den højre gribende om fæstet af et stort tohåndssværd. 3) »S. Matthias«, læsende, med bogen i venstre hånd, en kort økse i den højre. 4) »S. Judas Thadæus«, med hovedet støttet på en lang stok i venstre hånd, den højre holder en bogrulle, og under armen ses en bog. 5) (Fig. 54) »S. Jacobus Maior« (egentlig Thomas) fordybet i en bog, som han holder med højre hånd, mens den ven-

stre har ført en vinkel mod højre skulder.¹¹⁰ 6) (Fig. 55) »S. Matthæus«, læsende, med bogen i højre hånd, den venstre for brystet og en hellebard hvilende mod venstre skulder. 7) (Fig. 56) »Salvator«, Kristus som verdens frelser med korsæblet i venstre hånd, den højre hævet vel-signende. 8) (Fig. 57) »S. Petrus«, med hænderne foran brystet, den højre i bevæget gestus, den venstre med en stor nøgle. 9) »S. Jacobus«, Jakob den ældre set halvt fra venstre med pilgrimstaven foran sig og en vandringshat med muslingskal på ryggen. 10) »S. Andreas« holdende det skæve kors foran sig, hvilende imod venstre skulder. 11) »S. Johannes«, set i profil fra højre, skæggløs med langt bølget hår, løftende højre hånd over kalken. 12) »S. Philippus« med korsstav og bog. 13) »S. Bartholomæus« med kniven i højre hånd, den venstre ført bevæget for brystet. 14) »S. Hieronimus« med åben bog i

Fig. 56-57. Pulpiturnalerier, o. 1625-50, tilskrevet Sten Adamsen og /eller Hans maler i Ribe (s. 3152). 56. Kristus som verdens frelser. 57. Peter. NE fot. 1985. – *Emporengemälde, um 1625-50, zugeschrieben Sten Adamsen und/oder Hans maler in Ribe. 56. Salvator Mundi. 57. Petrus.*

venstre hånd og den højre hvilende på et kranium med knogler, der ligger på bordet foran ham.¹¹¹

En undersøgelse af pulpiturets rammeværk 1956 antydede, at det fra første færd kun har haft en partiel bemaling, måske en »snedkerstaffering«, der har måttet tjene, indtil pulpituret blev rigtigt stafferet med malerier. 1833 trængte pulpituropgangen til eftersyn, 1847 blev alt malet og stolene repareret, og 1851 tales atter om reparation af pulpituret, som man dog allerhelst ville nedtage.²⁰ 1859 foretoges istandsættelse og nymaling af træværket med egetræsfarve,¹¹² der var blevet overmalet med brogede farver og derpå gråblåt inden 1958, da pulpituret fik sin nuværende fremtræden.

Orgel, fra 1942, med otte stemmer, ét manual og pedal, bygget af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby. Erhvervet til kirken 1958; stod 1949-56

i den midlertidige Helleruplund kirke, Københavns amt.¹¹³ Oprindelig disposition: Manual: Gedakt 8', Principal 4', Oktav 2', Quint 1 1/3', Sesquialtera II, Scharf III-IV, Messingregal 8'; delte registre (bas/diskant). Pedal: Dulcian 16'.¹¹⁴ Dispositionen ændredes senere, og i 1958 fjernede Bruno Christensen & Sønner, Terkelsbøl, registerdelingen i manualets labialstemmer.¹¹⁵ Dispositionen er herefter: Manual: Gedakt 8', Principal 4', Rørføjte 4', Oktav 2', Quint 1 1/3', Mixtur IV, Krumhorn 8' (bas/diskant). Pedal: Subbas 16'. Mekanisk aktion, sløjfevindlade. Tegnet af Werner March, Berlin.¹¹⁴ Den særprægede, stærkt konkave facade har ét stort felt med piber i V-opstilling foran et enkelt og kraftigt gitterværk; pibefeltet flankeres af kannelerede pilastre. På vestpulpituret. †*Orgel*, 1915,¹¹⁶ med fem stemmer, bygget af A. C. Zachariasen, Århus.¹¹⁷ Facaden, der havde tre rundbuede pibe-

Fig. 60. Indre set mod vest. NE fot. 1985. – *Kircheninneres gegen Westen*

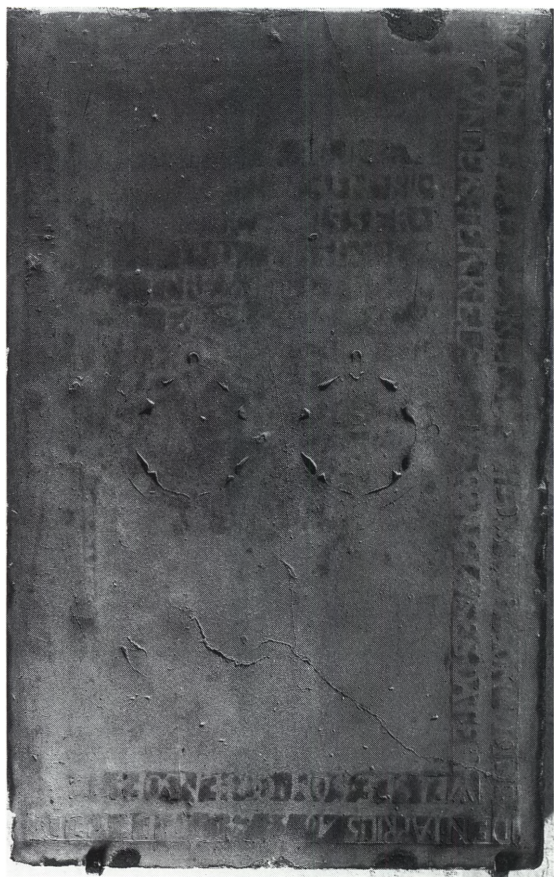

Fig. 61. Gravsten (nr. 1, s. 3156), o. 1624, over Terkel Eskildsen og hans hustru Gunder Terkildsdatter (her retvendt). NE fot. 1985. – *Grabstein für Terkel Eskildsen und seine Ehefrau Gunder Terkildsdatter (hier richtig gekehrt), um 1624.*

GRAVMINDER

Grausten. 1) (Fig. 61), o. 1624. »[Her under hviler ærlig mand] Terkel Eskels[en] i Iedsted, som døde den 1. aprilis a(nn)o 1[6]24 [i hans alders 90. aar, hans s(jæl) g(ud) h(aver). Item hans hustru] Gvnder Terkels(datter) [salig meste]r Clavses datter i Welsle, [som og hensoved i Herren d. 6. maj 1632 i hendes alders 78. år]«. Gulgrå sandsten, afkortet i hovedenden og nu 192×125 cm. Den omløbende, toliniede gravskrift i reliefversaler er stærkt udslidt og her suppleret efter en ældre afskrift,⁷⁹ der findes gengivet på en nyere tavle ophængt ved siden af stenen. Midt på stenen ses rester af to udslidte skjolde, det ene (hendes) med antydning af et Jesumonogram.

På stenens øvre del er der endvidere spor efter sekslinjet, tilsvarende indskrift, hvoraf kun brudstykker læses.

Stenens udformning med omløbende indskrift og skjolde til afdødes initialer eller bømærker kan sammenlignes med Peder Jepsen Byløbers gravsten i domkirken fra o. 1618 (s. 605 med fig. 432). Terkel Eskildsen var i samtiden kendt for sin lægekunst og sine salver, hvis opskrifter endog kom Christian IV til gode.¹²¹ Om de gravlagte fremhævede Knud Lang 1766, at de på to år nær havde levet et halvt århundrede sammen i ægteskab, begge havde opnået en usædvanlig høj alder og levet i seks præster tid, »ja deres descendenter findes efter al formodning endnu, den dag i dag, i Jedsted by, som i så mange generationer har propageret det navn Terkel og Eskeld fra fader til søn, da jeg i gamle tiendebøger fra forrige seculo finder de navne Eskeld Terkelsen og Terkel Eskeldsen immer at have omvekslet med hverandre«. Stenen omtales da som stor og forslidt, liggende i gulvet tæt ved koret.⁷⁹ 1862 lå den vestligt i skibets midtgang (jfr. fig. 8a), stærkt afslidt.¹²² 1947 tilbød en efterkommer, der var ked af at se sin stamfaders sten blive stadig mere udslidt, at betale alle omkostninger i forbindelse med en flytning. Herefter er stenen 1954 opsat (på hovedet) imod våbenhusets vestvæg (jfr. fig. 10).

2) (Fig. 62), 1682, Thomas Christensen af Hildervp, som var kongelig majestæts delefoged til Riberhus i Kalslvnd og Frøts herreder i (30) år, (†29. jan. 1687) i hans alders □80.□ år. Han levede i ægteskab først med Maren Christensdaater i 26 år og havde med hende tre sønner og fem døtre, siden i 22 år med sin anden hustru. Med ham hviler her Anne Mortensdaater af Hildervp, †8. maj 1682 i hendes alders 64. år.

Grå kalksten, 225×154 cm, stenens øvre halvdel med en fremstilling af Thomas Christensen og Anne Mortensdatter i halvfigur, stående under et draperi i form af en dobbeltarkade med englehoved midtfor. Han holder i højre hånd en stridshammer, mens den venstre hviler imod kroppen, hun har foldet hænderne foran sig. Under ægteparret ses gravskriftens lidt kluntede reliefversaler inden for et felt, hvis kølbuefor-

Fig. 62. Gravsten (nr. 2. s. 3156), 1682, over Thomas Christensen, Hillerup, defoged i Kalvslund og Frøs herreder, og hans anden hustru Anne Mortensdatter. NE fot. 1985. – *Grabstein, 1682, für Thomas Christensen, Hillerup, Vogt in den Harden von Kalvslund und Frös, und seine zweite Ehefrau Anne Mortensdatter.*

mede nedre afslutning giver plads for dødssymbolerne timeglas og kranium med knogler. Skriftfeltet flankeres af »Fides« (Tro) og »Spes« (Håb) i form af dydefigurer under et bueslag med bladværk, og i stenens nedre hjørner sidder putti med fakler. De øvre hjørner rummer initialsjolde, hans med »TCSH« omkring et træ, mens der i Anne Mortensdatters nu kun anes et »D« og en fugl (due?). Mellem de afdødes billeder er med skrå reliefversaler anført skriftsteder, ud for ham læses: »Ieg hafvar stridt [de]n gode strid (Tim. 4,7)«, ud for hende ses nu kun et par spredte bogstaver. De to skriftsteder løber nederst ud i årstallet »an(n)o ...2«, der må vise hen til stenens udførelse i Anne Mortensdatters dødsår 1682.

Dateringen er placeret ganske som udførelsesåret 1671 på rådmand Jørgen Hansens gravsten i domkirken, der er tilsvarende udformet men noget sikrere hugget (s. 623 med fig. 458). Stenen anføres 1766 midt på kirkegulvet,⁷⁹ mens den 1862 lå i skibets vestende (jfr. fig. 8a).¹²² Siden 1954 opsat i våbenhuset imod østvæggen (jfr. fig. 10).

†*Gravsten*, o. 1656. »Herunder huiler udi Herren dend Karel Jens Mikelsen, som døde her i Jedsted d. 26. Julii 1656, hans alder var 36 aar og var dend Salige Karel fød udi Bislef, liggendes ved Alborrig«. Da Knud Lang 1766 nedfældede gravskriften lå den gamle og ved »tidens længde« sønderbrudte ligsten på kirkegården. Præsten undrede sig over, at der for denne fremmede på egnen havde været vilkår, som kunne bekoste en så anselig sten, og det så meget mere, som der da ikke på kirkegården fandtes andre egentlige ligsten.⁷⁹

†*Gravflise*, 1600'rne, af indskriften læstes 1766: »Her sofver i Herren ærlig...Bernt Termat, som er fød til Meppel i Nederlandene og fik sit Bane Saar i Ribe og døde d...Aar 16...«. Den lille, gamle, firkantede ligsten lå da »forslidt og ulæselig« i korgulvet.⁷⁹

†*Gravtræ*, o. 1738, over Anders Barckman, der døde dette år. Gravtræet var ifølge Knud Langs indberetning 1766 »udhuggen i en død mands lignelse, der ligger klædt som et lig med en bog i hænderne«, hvorudi læstes det latinske skriftsted: »Ego novi redemptorem... (jeg ved, at min frelser lever...)« (Job. 19,25). Afdøde, der var broder til sognepræsten Christen Barckman (†1746), havde i mange år opholdt sig i Spanien og Portugal for endelig at leve sine sidste 12 år i præstegården. Broderen havde da i anledning af hans »besynderlige fata og øvrige karakter« ladet forfærdige det særegne gravminde, der »formedels sin ekstraordinære skikkelse har tildraget sig utallige tilskuers øjne«. 1766 på kirkegården.¹²³

†*Kisteplade*, 1716, Else Baggesdatter, *i København 8 dage før Mikkelsdag 1657 (21/9), opfødt fra sit 3. til 16. år udi Ribe hos sin mormoder Ide Grefve, raadmand og tolder Casten Olufsens (jfr. s. 780f.), kom i ægteskab med

Fig. 63. Kirtegårdsmonument, 1865, over soldat Ib Andersen, Jedsted (s. 3158). Bagsiden med krydsende Dannebrogsglaner. EN fot. 1985. – *Friedhofsdenkmal für einen Gefallenen, 1865. Rückseite mit gekreuzten Dannebrogsglanen.*

Hans Mort(ensen) Friis 1673 og blev med ham udi 35 års kærlig omgængelse moder til 17 børn, 12 sønner og 5 døtre, hun var en ret enke i 8 år og 4 dage, †14. maj 1716 efter 59 års liv. Indskriften kendes gennem Knud Lang, der 1766 var i besiddelse af en afskrift.⁷⁹

Kirtegårdsmonument. 1) O. 1800-25, over ukendte, af form som en gravsten, udført i grålig sandsten, 127×74 cm. En riflet og prikbugget kantbort med liljer i hjørnerne indfatter det op-højede midtfelt, der nu har sekundær, indfældet skriftplade i hvid marmor over en forsænket medaljon med bikubemotiv. Let skråtliggende, nordvest for våbenhuset.

2) O. 1851, Magrethe Michelsdatter, *21. marts 1804 i Allerup, †23 juni 1851 i Vilslev, Michel Pedersen, *19. aug. 1829 i Vilslev, †7. jan

1851 sammesteds, Peder Nielsen Schade, *14. okt. 1782, †24. sept. 1855 sammesteds. Klassicistisk stele af sandsten, 168 cm høj, firsidet med kronende kugle og på siderne indfældede, ægformede marmortavler med indskrift i fordybet skriveskrift optrukket i sort. Gravskrifterne er fordelt på hver sin tavle, af hvilke Peder Nielsen Schades er fremhævet ved overhængende, sløjfeopbundet hængeløv. Den fjerde tavle bærer ordene: »Sønlig Hengivenhed og Broderkærlighed reiste dette Minde«. Skaftets nedre del og soklen har indfældet og fæstnet yderligere otte marmorplader for senere slægtninge. Nordøst for våbenhuset.

2) (Fig. 63) 1865, »Minde over Soldat Ib Andersen af Jedsted. Falden i Kampen for Fædrelandet 1864«. Gravstele af granit, 86 cm høj, med lille rundbuegavl, der fortil har udhugget halvrosen. Herunder indfældet, oval plade af hvid marmor med gravskriften i fordybet skriveskrift (sortoptrukket). På en tilsvarende, rektangulær plade, indfældet i soklen, læses: »Flere Fædrelands-Venner i Vilslev Sogn reiste dette Minde«, og på monumentets bagside (fig. 63) ses udhugget krydsende Dannebrogsglan over årstallet »1865«.

Ældre tegninger og fotografier viser på kirkegården flere †støbejernskors (jfr. fig. 15); et stod endnu 1985 nord for våbenhuset men var 1994 borttaget.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ribe amt i almindelighed henvises til s. 50f., vedr. litteratur til s. 54f. Endvidere er benyttet:

Ved embedet: Synsprotokol 1862f.

NM2. Håndskrifter: F. Uldall: Om de danske Landsbykirker IV, 1886, s. 136, VII, 1887, s. 199. *Indberetninger.* Jacob Helms 1873 (bygning, inventar, gravminder). Eigil Rothe 1914 og 1915 (kalkmalerier). Einar V. Jensen 1956 (alterbordspanel, altertavle, prædikestol, pulpitur). Hans Stiesdal (bygning). Olaf Hellvik 1958, Mogens Larsen 1973 samt Knud Simonsen og Charles Gallefant 1975 (kalkmalerier). Lars Grambye 1985 (gravminder). Mogens Larsen 1987 (kalkmalerier og stoleværk). Leif Vognsen 1987 (kalkmalerier). Per Kristian Madsen 1994 (tagværk).

Tegninger og opmålinger. NM2. Aftegning af klokkeindskrift ved Jacob Helms 1855. Plan, snit og facader ved A. Clemmensen? 1875. Tegning af døbefont ved A. Clemmensen 1875. Tegninger af alterstage ved Erik Schjødt 1884 og 1887. Tegning af eksteriør samt opmålinger af plan, snit, facader, korrunding, bygningsdetaljer og font ved Thorvald Bindsbøll 1884-85 (forlæg for Danske Tufstenskirker 1894). Tegninger af Nådeostolsgruppe og alterstage ved E. Rondahl 1895. Farvelagt tegning af kalkmalet hvælvedekoration ved H. C. Amberg? Usigneret tegning af panelrest med vandstandsmærke. Opmåling (tryk) til forandring af vestgavl ved Arne Finsen 1937. Tegning af kalkmalet kronfrise på triumfvæggen ved Egmont Lind. Plan, opstalt og detaljer fra korets nordøsthjørne samt opmåling af alterbord ved Hans Stiesdal 1958. Grundplan og snit af bygning ved Henrik Jacobsen 1977.

Litteratur. Sognepræst Knud Langs Optegnelser om Vilslev og Hunderup Sogne, i JySaml. 3. rk. IV, 1904-6, s. 53-62. J. Helms: Danske Tufstenskirker I-II, 1894.

Historisk indledning ved Michael H. Gelting, beskrivelse af bygning ved Mogens Vedsø, kalkmalerier, inventar og gravminder ved Ebbe Nyborg og Ole Olesen (orgler). Tysk oversættelse ved Bodil Moltesen Ravn. Redaktionen afsluttet jan. 1995.

¹ Ribe Oldemoder, udg. af O. Nielsen, 1869, s. 110.

² ActaPont. III, 2308-2309 og V, 3753. P. Terpager: Ripæ Cimbricæ seu Urbis Ripensis in Cimbria sitæ Descriptio, 1736, s. 217-18.

³ Terpager 1736 (jfr. note 2), s. 217-18. Han nævnes også 1417, Repert. 1. rk. 5669.

⁴ ActaPont. III, 2308-18. En sognepræst er muligvis også nævnt 1470, og 1500 fik klerken Peder Esgersen pavelig provision på kirken, der var ledig ved præsten Jacob Stages død. Repert. 2. rk. 2851, ActaPont. V, 3753.

⁵ Repert. 2. rk. 11205. Terpager 1736 (jfr. note 2), s. 174. En præst nævnes også 1536. DaKancReg. 1535-59 (1536 14. nov.).

⁶ H. J. J. Sørensen: Om Vilslev og Darum Præstekald ved Ribe. KirkehistSaml. 4. rk. I, 162f.

⁷ KancBrevb. 8. dec. 1558 og 13. sept. 1560.

⁸ Kronens Skøder II, 619-20. Baron Jens Juel til Juelinge ansøgte ved samme tid forgæves om at få Vilslev kirke i mageskifte. Sammesteds 631.

⁹ RA DaKanc. A 29. Efterretninger om ejerne af kirker og kirketiender 1726-97; LA Vib. Ribe bispearkiv. Beneficeret gods og kirkeejere 1794, 1798-1809 (C 4.697); RA DaKanc. Brevbog 1787 nr. 1564.

¹⁰ Ved embedet. Synsprotokol 1862f.

¹¹ Jfr. Ole Degn: Livet i Ribe 1560-1700 i samtidiges optegnelser, Århus 1971, s. 154.

¹² Helms: Tufstenskirker, I, 133. Dagbladet Vestkysten 22. jan. 1971.

¹³ Præsteindberetninger til Ole Worm I, Ålborg og Ribe stifter 1625-42, udg. Frank Jørgensen, 1970, s. 269. DaAtlas. s. 690, jfr. Farup (Ribe hrd.). Sognepræst Knud Langs Optegnelser om Vilslev og Hunderup Sogne, i JySaml. 3. rk. IV, 53.

¹⁴ DaSagn III, 107, 328. Se også døbefont.

¹⁵ I en anden version er det et skelet, der får fred, da én har danset med det. DaSagn III, 248-50. Historien synes at gå tilbage til et mumificeret lig i Gersdorfferens åbne begravelse i Hunderup kirke, jfr. herunder og DaSagn IV, 206.

¹⁶ DaSagn III, 328.

¹⁷ DaSagn III, 233; DaFolkemSaml. 1906/23.

¹⁸ Mønterne opbevares i Den Kongelige Mønt- og Medaillesamling. F. P. 2589.

¹⁹ LA Vib. Ribe stiftsprovsti og Ribe-Gørding hrdr.s provsti. Synsprotokol 1862-1911 (C 37.3-6).

²⁰ LA Vib. Ribe amts østre provsti. Synsprotokoller 1829-61 (C 45.4-8).

²¹ LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirkesyn 1788-92 (C 4.190).

²² Sml. Billum (s. 1075), Jernved (s. 3211) og Farup (Ribe hrd.).

²³ Da flere enkeltheder fra denne modernisering kun vanskeligt lader sig adskille fra den oprindelige bygning, beskrives de to faser her under ét.

²⁴ Sådanne har formentlig også været at finde på korets hjørner. Det sydøstre er ommuret 1838 (jfr. note 46) og det nordøstre borthugget ved tårnets opførelse – en kvader fra udflyttet og genanvendt i trappehuset.

²⁵ Ved våbenhusets seneste restaurering (jfr. ndf.) fjernedes loftet og murværket afrensedes i fuld højde.

²⁶ Bomhullerne til den nederste dækkes af stolestaderens vægpanel.

²⁷ Helms: Tufstenskirker, I, 131-33.

²⁸ En markant lodfuge øst for den tilmurede syddør skyldes snarere en kraftig ombygning af de tre vestligste fag end en pause i byggeriet på dette sted. Et

Fig. 64. Ligbåre 1609 (s. 3154). EN fot. 1985. – Totenbahre, 1609.

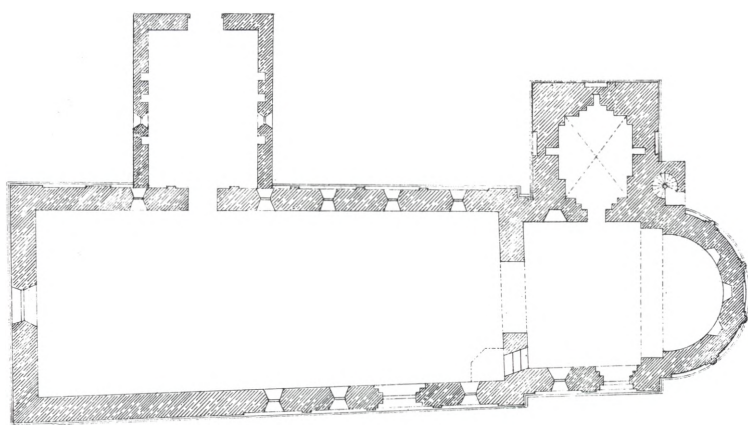

Fig. 65. Plan 1:300. Målt og tegnet af A. Clemmensen 1875. – *Grundriß 1875.*

mindre knæk i murflugten vest for døren kunne antyde et byggeskel her i sydmuren mellem 5. og 6. fag, mens det blotlagte murværk umiddelbart vest for norddøren ikke viser noget skel mellem de tilsvarende fag i nordmuren; et sådant kan imidlertid være at finde lidt længere mod vest – og dermed nu dækket af våbenhusets vestmur – idet liséne mellem 6. og 7. fag er ekstraordinær bred ligesom 6. fags vindue (jfr. ndf.) er markant større end nordsidens øvrige. Årsagen til afvigelse er sandsynligvis, at opførelsen af langmurene – til og med dørstederne – er blevet fremskyndet på bekostning af skibets vestligste del. Granitsoklens udformning er helt identisk under apsis, kor og skib.

²⁹ Borthugget mellem 1884 og 1905, idet kragbåndene er opmålt af Th. Bindesbøll 1884 og mangler på Kr. Hudes fotografi af kirken fra 1905. Skaden er sandsynligvis sket 1896 ved oppudsningen af sydfacaden (jfr. note 19). I en skrivelse fra Vilh. Lorenzen til NM2, dateret 25. 08.1911, omtales at pilasterkapitælerne på koret er borthuggede og muren aldeles glat efterpudset og overkalket. At kragbånd manglede på østre endelisén allerede 1884 kan skyldes ommuring af sydøsthjørnet 1838 (jfr. note 46).

³⁰ Angivet med murankre i gavltrekanter. Sydsidens skalmur er før 1928 overpudset og den oprindelige blændingsinddeling markeret i pudsén, omend ikke nødvendigvis korrekt, jfr. udformningen af de tilsvarende fag i nord. Østligste bueslag i 5. fags oprindelige frise er bevaret.

³¹ Dette træk genfindes i rekonstruktionen af de tre vestfag (jfr. note 30).

³² Konstatet ved 2. fags midterste bueslag, hvor pudsén afbandedes ved opmålingen 1884. Såvel dette træk, som det forhold at den enkelte stiksten ikke er placeret radiært i forhold til bueslagets centrum er uden tvivl teknisk betinget (jfr. s. 193).

³³ Jfr. note 10 og 19.

³⁴ Tegningen af døren i Helms: Danske Tufstenskirker, II, pl. 15, er udført på grundlag af måleblade dateret 1884 ved Th. Bindesbøll, men er tilsyneladende rentegnet ved V. Koch, der gengiver døråbningen i delvis rekonstrueret skikkelse, idet den allerede da var udvidet til samme bredde som nu.

³⁵ Udført i forbindelse med våbenhusets restaurering og frilægningen af dørpartiets øvre del i det nævnte år.

³⁶ Den oprindelige udformning kan ikke klarlægges med sikkerhed, men feltet kan have stået åbent, jfr. beskrivelsen af dørens indre.

³⁷ Buernes nederste del er udhugget i de vandretliggende vederlagsten, hvilket yderligere medvirker til at understrege det flade udseende.

³⁸ Døren omtales allerede 1692 som tilmuret, jfr. note 107.

³⁹ Jfr. note 28. Helms' omtalte (note 27) ommuring af nordsiden kan ikke ses, men der er formentlig tale om en fejlskrivning for sydsiden.

⁴⁰ På tegninger fra Herredsrejserne 1875 – formentlig udført af A. Clemmensen – er alle tre vinduer synlige som indvendige blændinger, og det midterste tillige udvendigt (fig. 65).

⁴¹ Dog skal bemærkes, at de – især indadtil – er markant større end vinduerne i skibet. Der registreredes tilsyneladende ingen direkte spor af ændringer ved restaureringen 1958, men vinduerne kan eventuelt være udvidede ved behugning.

⁴² På de note 40 nævnte tegninger ses vinduet at stå som indvendig blænding og af samme dimensioner som den modsvarende åbning i syd.

⁴³ Nordsidens vestre vindue stod 1884 tilmuret og synlig som udvendig blænding, men er genåbnet før 1942.

⁴⁴ Dette vindue sidder ydermere lidt højere end de

fire øvrige. Det bemærkes, at dets mål kun er ubetydeligt mindre end ved åbningerne i sydsiden.

⁴⁵ På et fotografi fra restaureringen af murværket omkring buens nordre kragbånd anes uregelmæssigheder inde i falsen over kragbåndet, der kan hidrøre fra en borthugget rundstav.

⁴⁶ Jfr. note 20. Samtidig hermed ommuredes kirkens sydøsthjørne, der var »udtrykket«.

⁴⁷ Buestykket er ophængt i jernankre, der må være fastgjort i loftsrummet, evt. i tagværkets østre bindbjælke.

⁴⁸ Helms (jfr. note 27). Skaderne kan være forvoldt af tryk fra tårnets sydmur, der er opført oven på kormuren, eller snarest af nedsivende vand fra renden i taget mellem koret og tårnet.

⁴⁹ 1844 omtales spændtræet (dvs. spæret) mellem høj- og lavkirken (henh. skibet og koret). Jfr. note 20.

⁵⁰ Ål kirkes ældste afsnit dateres til o. 1200 – en dendrokronologisk analyse af tømmer fra koret gav fældningsåret 1191 (jfr. s. 1348, note 114).

⁵¹ Tilføjelse af rundstave i lysning og smighjørner ved senromanske-unggotiske vinduesombygninger er ikke ualmindelig, se f.eks. Skærbæk kirke (DK. SJyll. s. 1248).

⁵² Prøvetagning ved Den antikvariske Samling, Ribe (jour. nr. ASR 1122). Dendrokronologisk analyse ved Wormianum, Højbjerg (sag nr. 533). I én prøve i apsis var yngste, daterede årring dannet 1232, mens fældningstidspunktet næppe lå efter 1238. I koret gav fire prøver sikre resultater med fældningstidspunkter henholdsvis ca. 1226 ± 9 år, 1231 ± 8 år, 1233 ± 8 år og 1235 ± 8 år. Heraf fremgår, at dateringerne overlapper i perioden ca. 1227-1235. En prøve fra et af de muligvis fornyede spær i øst dateres til »efter 1209«, og dets tømmer kan derfor være samtidig med det resterende i koret. I skibet dateredes fire prøver, to fra hver af de nævnte etaper.

⁵³ Formentlig i 1780'erne samtidig med skalmuringen af skibets vestende, sml. †vindfløj.

⁵⁴ Det retkantede sokkelfremspring på vestsiden er udført i tegl samtidig med skalmuringen.

⁵⁵ På de note 40 nævnte tegninger vises tillige et vindue i vest. Dette kan ikke verificeres på anden vis og er snarest en lapsus fra tegnerens side.

⁵⁶ Forsøg på at tolke de nævnte åbninger som skydeskår (Johan Lange: Værn og våben i kirker og klostre, 1987, s. 96 og fig. 72-75) må anses for grundløse.

⁵⁷ Jfr. note 19 og 21.

⁵⁸ C. F. von Gersdorff døde 1748. Initialernes første litra, »C«, er gået tabt, men omtales af Helms, jfr. Danske Tufstenskirker, I, 131.

⁵⁹ Tårnets reparation kan dog være gennemført en halv snes år senere, idet dets ene side 1794 omtales som nymuret. Jfr. note 60.

⁶⁰ LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirke- og præstegårdssyn 1793-1810 (C 4.704-08).

⁶¹ LA Vib. Ribe bispearkiv. Indberetninger. Kirke- og præstegårdssyn 1826-1832 (C 4.711).

⁶² LA Vib. Præstearkiver. Vilslev-Hunderup. Historiske oplysninger om pastoratet ca. 1760-61 (C 573.20).

⁶³ Jfr. Ulla Haastrup: Konservering og restaurering af kirkelig billedkunst i Danmark fra 1800-tallet til i dag. I udstillingskataloget »Bevar for fremtiden«, Sophienholm, Lyngby 1983, især s. 42.

⁶⁴ Nørlund-Lind: Kalkmalerier, kat. nr. 79, Beckett: DaKunst, I, 283 samt Søren Kaspersen og Ulla Haastrup i Danske Kalkmalerier, senromansk tid, 1175-1275, red. Ulla Haastrup, 1987, s. 134f.

⁶⁵ Dette tegn, der kan føres tilbage til en bibelkommentar af Hieronimus, og som optræder hos flere middelalderlige eksegeter, er sjældent i billedkunsten og optræder ikke i andre danske fremstillinger af motivet. Se Søren Kaspersen: Kains og Abels offer i dansk, romansk vægmaleri. I Imagines Medieuales, Uppsala 1983, især s. 233f.

⁶⁶ Rothés (til fig. 19 svarende) farvebillede af korbue-motivet inden retouche er gengivet i Danske Kalkmalerier, Senromansk tid 1175-1275, 1987, s. 135.

⁶⁷ Normalt er buetoppens velsignende Gud altid orienteret mod skibet og Kain malet i syd, Abel i nord. Se Søren Kaspersen (jfr. note 65), s. 214.

⁶⁸ Vel de to mænd i hvide klæder, der nævnes i Ap.G. 1,10.

Fig. 66. Præstedør i korets sydmur (s. 3114) set fra koret. Roberto Fortuna fot. 1994. – *Blick vom Chor auf Priestertür in südlicher Chorwand.*

Fig. 67. Sygekalk, 1787, udført af Oluf Nielsen Bützov i Ribe (s. 3140). NE fot. 1985. – *Krankenkelch, eine Arbeit von Oluf Nielsen Bützov in Ribe, 1787.*

⁶⁹ Selv læste Rothe i nord kun sikkert: »...n et cve«. Hvad der i dag læses mere, må antages erkendt og tydeliggjort ved genrestaureringen 1951, hvorfra ingen dokumentation foreligger.

⁷⁰ Frisen med cirkelindskrevne palmetter findes således næsten tilsvarende her, ligesom den kendes fra de gyldne altre i Sahl, Ølst og Odder. Se Nørlund-Lind: Kalkmalerier, s. 177. Korbueborten med de halvlukkede akantusblade synes ikke at have direkte hjemlige sidestykker, men Beckett (jfr. note 64) har peget på dens forekomst i Brauweiler ved Köln.

⁷¹ Beckett: DaKunst I, 283, Nørlund-Lind: Kalkmalerier, s. 177f. Tanken ville være i udmærket samklang med den almene karakter af Ribes kunstmiljø i 1200'erne: generelt stærkt domineret af rhinlandske forbindelser, men med klart erkendelige vestligere islæt. Jfr. eksempelvis kalkmalerier og altersølv i Brøndum kirke (s. 1938f., 1949) samt Skatte fra Valdemar Sejrs tid. Viborg Stiftsmuseums Udstilling i 750året for Jyske Lov, Viborg 1991, s. 12-23.

⁷² Heri blev han stærkt støttet af Johnny Roosval i hans anmeldelse i Fornvännen 1945, s. 218. Håndskriftet (Trinity College MS B. 11.4) er sammen med et nært sidestykke (Cambridge Emmanuel College MS 252) fremlagt af N.I. Morgan: Early Gothic Manuscripts, 1190-1250, Oxford 1982, s. 98f. med ill.

167-178. Fremstillingerne her er endvidere beslægtet med en serie glasmalerier af Thomas Becket's mirakler i Canterbury domkirke.

⁷³ Der har været tale om en forgænger til kirkens sengotiske (†)korbuekrucifiks, måske som dette knyttet til et Helligkorsalter foran korbuen (se ndf.). Jfr. Ebbe Nyborg: Korbue, krucifiks og bueretabel. Om de ældste vestjyske triumfkrucifikser, deres udformning og anbringelse. Hikuin 14, 1988, s. 133f.

⁷⁴ Se Søren Kaspersen (jfr. note 65), især s. 251, samt Ulla Haastrup: Kristi Himmelfart i billede og spil, i Danske Kalkmalerier, senromanske tid, 1987, s. 136f. Malerierne opfattes her, ikke ganske overbevisende, som vidnesbyrd om stedlige himmelfartsspil. Jfr. også Lise Gotfredsen og Hans-Jørgen Frederiksen: Troens billeder. Romansk kunst i Danmark, 1987, s. 123f., 184, 194f. samt Ebbe Nyborg: Passionsreliefferne i Store Rise kirke på Ærø. I Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller, 1983, især s. 83f. med note 21.

⁷⁵ Helms: Tufstenskirker, I, 132. De omtales her som utvivlsomt fra kirkeskibets ældste tid, malet med lige lange arme og indskrevet i en cirkelrund kreds.

⁷⁶ Helms: Tufstenskirker, I, 132, hvor decorationen skønnedes næppe at være ældre end fra 16. årh.

⁷⁷ 1956 konstateredes under den daværende lakering enkelte stumper af kridtgrund med bl.a. mønjeagtigt rødt.

⁷⁸ DaAtlas.

⁷⁹ Sognepræst Knud Langs Optegnelser om Vilslev og Hunderup Sogne, i JySaml. 3. rk. IV, 1904-06, s. 53-62 (= præsteindberetning til biskop Bloch 1766).

⁸⁰ Se om ham s. 1707, note 39. Jfr. også Jensen: Snedkerek s. 52.

⁸¹ Se Ebbe Nyborg: »Hans og Sten Maler af Ribe«. Om Ribes malermiljø og dets »marked« i 1600'ernes Vestjylland. Synligt og usynligt. Studier tilegnede Otto Norn, Herning 1990, s. 157, 164 med note 120.

⁸² Jfr. prædikestole i Årre, Anst og Brørup kirker (s. 1793, 2494, 2722).

⁸³ Man kan jævnføre med den nogenlunde samtidige renæssancealtertavle i Vardes bevarede bykirke, S. Jakobi, der har en lignende opbygning med en attika indskudt mellem stor- og topstykke (s. 894).

⁸⁴ Når indskriften nævner »Hunderup kirke« som bekoster af altertavlen, kan den ikke gælde en opsætning dér, eftersom man da blot ville have skrevet på »kirkens« bekostning. Tavlen var altså i Vilslev 1684, hvorfor også Niels Langs oplysning 1766, at tavlen skulle være skænket af Frederik Gersdorff og hans hustru, må være forkert (jfr. note 79).

⁸⁵ Heri ligger også, at attikamalerierne oprindelig må antages at have haft andre motiver, da den nuværende gentagelse af Golgatomotivet forekommer urimelig.

⁸⁶ Hans yderligere oplysning, at den skulle være en gave fra Frederik Gersdorff og hans hustru, kan der-

imod ikke være rigtig, da de først overtog kirkerne flere år efter, at tavlen var opsat i Vilslev kirke (jfr. note 84).

⁸⁷ Samme stempel benyttedes af sønnen, Bøje 1982, nr. 4093.

⁸⁸ Se Finn Grandt-Nielsen: Fynsk Kirkesølv, Odense 1983, s. 32f.

⁸⁹ Se eksempelvis stager i Gammel Haderslev, Branderup og Magstrup (DK. Sjyll., s. 227, 589, 856).

⁹⁰ Mackeprang: Døbefonte, s. 324. Til gruppen regnes endvidere fontene i Give og Øster Nykirke (Vejle amt) samt Lintrup (DK. Sjyll. s. 773). Af disse skønner Mackeprang, at fontene i Vilslev, Nykirke og Give skyldes samme stenhugger.

⁹¹ Mackeprang opfatter (s. 55) mændene som velsigende. For løvmotiverne se Lise Gotfredsen og Hans Jørgen Frederiksen: Troens Billeder. Romansk kunst i Danmark, Herning 1987, s. 330f.

⁹² Se Eigil Rothe: Rytterkampbilledet i Aal Kirke samt andre Kampscener i danske Kirker, i ÅrbOldk-Hist. 1908, s. 92f., Mackeprang: Døbefonte s. 61, 325f. samt Lise Gotfredsen og Hans-Jørgen Frederiksen (jfr. note 91), s. 253f. For psykomakier generelt se s. 2839 note 100.

⁹³ Th. Bindesbølls tegning findes gengivet i Helms: Tufstenskirker, II, 1894, T. 14.

⁹⁴ Det samme ses af et gnidebillede af tvekampen, udført af Egil Rothe 1905 og gengivet i Mackeprang: Døbefonte, s. 326.

⁹⁵ Stemplet ses ikke i Poul Halkjær Kristensen: Danske Tinnmærker, 1983.

⁹⁶ Stikkene gengivet af Georg Garde: Danske silkebroderede Lærredsduge fra 16. og 17. Århundrede, 1961, s. 294.

⁹⁷ Tre af topstykkerne er opsat på orglets bagside.

⁹⁸ Om snedkeren, der har signeret prædikestole i Horne, Sneum, Fåborg, Ølgod og Grindsted, og som formentlig boede i Heager, se især s. 1543 med note 71, 1766, 2246. Et par udaterede arbejder i Hardsyssel, således prædikestolene i Holstebro og Idum kirker (Ringkøbing amt), kan eventuelt være udført efter 1626, idet snedkeren vel i så fald er flyttet til dette område.

⁹⁹ Det drejer sig om Sten Adamsen (hvis søn Willum Stensen 1684 stafferede altertavlen) samt enten Hans Jensen eller Hans Bølling. Se Ebbe Nyborg: »Hans og Sten Maler af Ribe«. Om Ribes malermiljø og dets »marked« i 1600rnes Vestjylland. Synligt og usynligt. Studier tilegnede Otto Norn, 1990, især s. 148f., 154, 156f.

¹⁰⁰ RA Anders Sørensen Vedels regnskabsbog. Jfr. Ebbe Nyborg: Lektorieprædikestole og katekismusaltertavler. Om inventarfornyelse i de sydvestjyske kirker i reformationsårhundredet. I Tro og Bilde i Norden i Reformationsens århundre, Oslo 1991, s. 241.

¹⁰¹ I syd ses bænken 1-20, i nord 22-37. De to nu udtagne bænke er hensat på loftet.

¹⁰² HofmFund., DaAtlas.

¹⁰³ RA. DaKanc. Jyske Tegneiser 15. marts 1683.

¹⁰⁴ LA Vib. Ribe bispearkiv. Gørding hrd. 1592-1784 (C 4.30).

¹⁰⁵ Stolestadeordningen fremlagdes i kopi i forbindelse med en ny stolestrid 1797. Jfr. note 107.

¹⁰⁶ Se F. Elle Jensen: Kirke- og kulturhistoriske Smaating. I ÅrbRibe 1960-63, s. 376f.

¹⁰⁷ LA Vib. Ribe bispearkiv. Ureg. korr. ang. Gørding hrd. 1779-1812 (C 4.31).

¹⁰⁸ Ældst er øjensynligt »CTI 1616«, »HMI 1617« og »TI WRI 1617«.

¹⁰⁹ Holstein's Dutch and Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, XXII, nr. 82-87 og 317-27. Stikkene er for fleres vedkommende gengivet i Nyborg 1990 (jfr. note 99), hvortil generelt henvises.

¹¹⁰ Fremstillingen følger her forlægget, mens den i Guldager har en påfaldende, delvis afvigelse (s. 2087f. med fig. 43). Se også Ebbe Nyborg (jfr. note 99) s. 150.

¹¹¹ Jeronimusmotivet (dog efter andet forlæg) har malerne anbragt tilsvarende (nordligst ved kirkedøren) på pulpituret i Grimstrup (s. 1702) som billede på

Fig. 68. Nædestolen (jfr. fig. 32), udsnit med smertermandens ben (s. 3137). Roberto Fortuna fot. 1994. – *Gnadenstuhl* (vgl. *Abh. 32*), *Ausschnitt mit Bein des Schmerzensmannes*.

lærdom og bodfærdighed. Se Ebbe Nyborg (jfr. note 99), s. 149.

¹¹² LA Vib. Ribe amts østre provsti. Synsprotokol for Anst m.fl. hrdr. 1828-61 (C 45.4-8).

¹¹³ Orglet var oprindelig bestilt til musiksalen i den tyske skole i Emdrup, København, (det senere Emdrupborg seminarium), men skolebyggeriet standses august 1942, og orglet henstod herefter en år-række på orgelbyggeriet. (Meddelt af orgelbygger Walther Frobenius).

¹¹⁴ Meddelt af orgelbygger Walther Frobenius.

¹¹⁵ Iflg. medd. fra orgelbygger Bruno Christensen.

¹¹⁶ LA Vib. Kirkeregnskab Vilslev 1898-1922 (C KRB.510).

¹¹⁷ A. C. Zachariasen & Søn: Fortegnelse over leverede orgler, i Den Danske Orgelregistrant.

¹¹⁸ Facaden kendes fra et fotografi 1955 i NM.

¹¹⁹ Se K. Høgsbro Østergaard: De gamle Ligbaarer, i ÅrbRibe 1952-55, s. 423, hvor der dog angives årstallet 1630.

¹²⁰ RA Reg. Fortegnelse over indkrævede klokker 1528-29 (108A nr. 21). Jfr. Søren Manøe Hansen: Klokkeskatter i Ribe amt 1526-29 og 1601. I ÅrbRibe 1984, s. 165f.

¹²¹ K. Carøe: Terkel Eskildsen og hans salver. I ÅrbRibe 1911-14, s. 629f.

¹²² Jfr. note 10 og 27.

¹²³ Jfr. note 27 og 79.

Fig. 69. Klokke (jfr. fig. 58), indskrift, »ave maria« (s. 3154), aftryk ved Jacob Helms 1855. — *Glockenschrift, »ave maria«, von Jacob Helms abgedruckt, 1855.*